

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА НІМЕЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ, ПЕРЕКЛАДУ ТА
СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**на тему СЕМАНТИЧНА РЕЛЯТИВАЦІЯ ЗНАЧЕНЬ ПРОЦЕСІВІВ
ЗБІЛЬШЕННЯ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0350-н-з
спеціальності 035 Філологія спеціалізації
035.043 Германські мови та літератури
(переклад включно), перша – німецька
освітньо-професійної програми
Мова і література (німецька)
Максимук Таміла Валеріївна

Керівник к.ф.н. доц. Вапіров С.Ю.

Рецензент к.ф.н. доц. Шапочка Н.В.

Запоріжжя – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЦЕПТУ «ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА»	7
1.1 Про співвідношення мови та мислення у новій парадигмі наукового знання.....	7
1.2 Традиційні засади вивчення лексики.....	12
1.3 Когнітивний підхід до дослідження лексичного складу мови.....	20
1.4 Репрезентація знань ментальними структурами.....	24
1.5 Загальна характеристика мовної картини світу	38
1.6 Концепт «ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА».....	42
1.7 Дієслівна лексика в концептуалізації дійсності.....	50
Висновки до розділу 1	
РОЗДІЛ 2. КОГНІТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕЛЯТИВНИХ ДІЄСЛІВ ...	57
2.1 Лінгвістичний статус релятивних дієслів.....	57
2.2 Дієслова процесуального просторового збільшення.....	60
2.2.1 Дієслова, що виражають зміну зростання.....	60
2.2.2 Дієслова зростання в горизонтальній площині.....	72
2.2.3 Дієслова об'ємного збільшення.....	77
Висновки до розділу 2	
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 86 сторінок, 207 джерел.

Мета дослідження полягає у визначенні лінгвістичного статусу релятивних процесів сучасної німецької мови та вивченні їх когнітивного потенціалу у формуванні концепту «процесів зростання».

Об'єкт дослідження – є дієслова сучасної німецької мови зі значенням відносної процесуальної зміни континуального та дискретного характеру.

Предмет дослідження – розподіл дієслів у смислових сегментах (фреймах) концепту «ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА» та їх поліфункціональність.

Методи дослідження: Науково-методологічний апарат включає специфічні прийоми когнітивних досліджень – концептуалізацію позамовної дійсності, фреймове структурування, методи традиційної лінгвістики – компонентний аналіз, дистрибутивний опис, лексичну стратифікацію, спостереження, трансформації і т.п. Значне місце у дослідженні займає методика лінгвістичної статистики. Провідним методом послужив описовий, який розуміється як сукупність наукових прийомів, що дозволяють рухатися від окремих спостережень до узагальнення та висновків.

Методологічною основою роботи послужив системно-структурний аналіз, що дозволяє виявити внутрішню організацію явища і встановити його місце в системі суміжних феноменів.

Наукова новизна роботи визначається змістом основної цільової установки та дослідницьких завдань. Елемент новизни представляє авторське трактування концепту «ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА», що займає значне місце в ментальній та мовній картині світу носіїв німецької мови.

Теоретична та практична значущість роботи полягає у можливості продовження аналогічних досліджень з використанням відпрацьованої методики на матеріалі інших концептуальних та лексичних розрядів німецької лексики та в іншому близько- та неблизько спорідненому мовному середовищі.

Отримані результати можуть бути використані у вузівському викладанні курсів теоретичної граматики та лексикології сучасної німецької мови.

Ключові слова: процесуальна зміна, процесів, концепт, когнітивна лінгвістика, дієслівна лексика, мова, мислення.

ВСТУП

Кваліфікаційне дослідження присвячене вивченню когнітивної ролі релятивних дієслів сучасної німецької мови у формуванні концепту «процесуальна зміна» об'єкта реальної та ментальної дійсності у мовній картині світу.

Актуальність теми дослідження визначається стрімким розвитком когнітивного спрямування у сучасній лінгвістиці, спрямованого на вивчення мовної картини світу, що конституюється вербалізованими концептами. Значну роль у вивченні цього аспекту грає фреймове структурування позамовної дійсності.

Відповідно до сучасного уявлення, фрейми формуються слотами, якими розподіляється мовна лексика. У цьому аспекті когнітивний напрямок сполучається з уявленнями традиційної лінгвістики у питанні встановлення системних відносин лексики на рівні тематичних груп, лексико-граматичних розрядів тощо. При цьому пізнання в рамках нової наукової парадигми будується на принципах антропоцентричності, тобто сприйняття реальності агентів закріплення уявлень та знань у мові.

Отже, запропоноване дослідження перебуває у руслі двох сучасних загальних напрямів лінгвістики, а як і детермінується поруч актуальних приватних течій: лексичної семантики, семантичного синтаксису та інших.

Основна мета дослідження полягає у визначенні лінгвістичного статусу розряду релятивних дієслів сучасної німецької мови та вивченні їх когнітивного потенціалу у формуванні концепту «процесів зростання».

Реалізація мети досягається вирішенням наступних конкретних завдань:

1. Виявити можливості гармонійного поєднання традиційного підходу до вивчення лексики сучасної німецької мови з когнітивним напрямом,

націленим на пізнання особливостей отримання інформації, її переробки та закріплення концептів реальної дійсності у мовній картині світу.

2. Визначити теоретичну основу фреймового структурування досліджуваного концепту та його ментальні складові.

3. Надати лінгвістичний статус лексичних одиниць зі значенням процесуальної зміни щодо відомої норми, що позначаються як «релятивні дієслова».

4. Вивчити на емпіричному матеріалі особливості вживання лексики, що сприяють елімінуванню активізації фреймів, що сполучаються.

Мета та конкретні завдання зумовили відбір спеціальних методів та прийомів наукового аналізу. Науково-методологічний апарат включає специфічні прийоми когнітивних досліджень – концептуалізацію позамовної дійсності, фреймове структурування, когнітивну відмінкову семантику та ін., а також методи традиційної лінгвістики – компонентний аналіз, дистрибутивний опис, лексичну стратифікацію, спостереження, трансформації і т.п. Значне місце у дослідженні займають процедури етимологічного аналізу, методика лінгвістичної статистики. Провідним методом послужив описовий, який розуміється як сукупність наукових прийомів, що дозволяють рухатися від приватних спостережень до узагальнення та висновків.

Специфіка дослідження визначає переважно використання індуктивного наукового методу. Елементи дедукції застосовні лише розробки основний моделі, репрезентующої об'єкт дослідження. Опис будується на функціонально-граматичній основі, що передбачає поєднання семасіологічного та ономасіологічного підходів до об'єкта, що вивчається. У межах семасіологічного підходу (від форми до значення) розглядається належність мовних одиниць, що вивчаються, до певного граматичного розряду слів. Ономасіологічний підхід реалізується при аналізі функціональних характеристик лексичних одиниць, що досліджуються.

Методологічною основою роботи послужив системно-структурний аналіз, що дозволяє виявити внутрішню організацію явища, що вивчається, і встановити його місце в системі суміжних феноменів.

В основу дослідження покладено авторську гіпотезу про те, що відкритість лексичних систем мови (лексико-семантичних груп, лексико-семантичних розрядів та ін.) обумовлена не стільки процесом пізнання, що вдосконалюється, скільки існуванням когнітивної дистрибуції, в рамках якої колективний носій мови у своїй розумовій діяльності оперує уявленнями суміжних концептів та інших ментальних структур, що веде до розширення функціональних можливостей мовних одиниць у переносному вживанні позначень.

Об'єктом дослідження є дієслова сучасної німецької мови зі значенням відносної процесуальної зміни континуального та дискретного характеру.

Предмет дослідження – розподіл дієслів у смислових сегментах (фреймах) концепту «ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА» та їх поліфункціональність.

Матеріал дослідження склали 50 дієслів, кваліфікованих як релятивні, які були відібрані з авторитетних лексикографічних джерел вітчизняних та зарубіжних авторів, що супроводжуються в ході аналізу прикладами їх вживання, виділеними суцільною вибіркою з текстів оригінальних творів сучасної німецької художньої літератури та публіцистичних текстів.

Наукова новизна роботи визначається змістом основної цільової установки та дослідницьких завдань. Елемент новизни представляє авторське трактування концепту «ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА», що займає значне місце в ментальній та мовній картині світу носіїв німецької мови, її смислове структурування та опис вербального закріплення. Новою в роботі є оригінальне трактування угруповання дієслів сучасної німецької мови з узагальненим процесивним значенням зростання, яке зводиться в розряд «релятивні дієслова». Новизна відображається у виявленні мовних факторів,

що дозволяють актуалізувати цьому «континуальність/дискретність зміни» у мовному функціонуванні дієслів.

Теоретична та практична значущість роботи полягає у можливості продовження аналогічних досліджень з використанням відпрацьованої методики на матеріалі інших концептуальних та лексичних розрядів німецької лексики та в іншому близько- та неблизькоспорідненому мовному середовищі. Особливу значимість запропонований дослідницький підхід може зіграти у типологічних та конфронтаційних дослідженнях, спрямованих на пошук когнітивних констант.

Отримані результати можуть бути використані вузівському викладанні курсів теоретичної граматики та лексикології сучасної німецької мови, при складанні навчально-методичних розробок та у дипломних дослідженнях з теорії сучасної німецької мови.

Структура роботи. Кваліфікаційне дослідження складається з вступу, двох дослідницьких розділів, висновків, бібліографічних списків та додатків. У вступі визначаються вихідні постулати, намічаються дослідницькі завдання та напрями.

У першому розділі розробляються базисні наукові визначення, окреслюються характеристики досліджуваних категорій, підводиться теоретична основа вивчення об'єкта дослідження у когнітивній та лінгвістичній перспективі. У другому розділі дається детальна характеристика когнітивного потенціалу релятивних дієслів сучасної німецької мови, і розглядаються когнітивно-функціональні особливості лексики, що вивчається.

Усі розділи завершуються висновками.

Заключна частина роботи узагальнює отримані результати, дає оцінку перспектив подальших досліджень.

У додатку у графічному вигляді надаються основні результати, отримані під час дослідження.

РОЗДІЛ 1.

ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЦЕПТУ «ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА»

У запропонованому дослідженні вводяться нові категорії когнітивного та лінгвістичного характеру. Насамперед слід зазначити у зв'язку з цим термінологічні позначення «концепт «ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА» і «релятивні дієслова». При цьому доречно згадати відоме зауваження М.І. Стебліна-Каменського: «Будь-яке введення нового терміна – це більшою чи меншою мірою заміна питання «що являє собою дане явище?» питанням «як слід називати це явище?» [Стеблін-Каменський 1971, с. 31].

Для обґрунтування правомірності запропонованої термінології ми змушені вдатися до досить широким теоретичним аналізом комплексу новітніх напрямів вивчення мови та традиційної лінгвістики. Результати розгляду теорії питання дозволили використовувати зазначені поняття та його номінації.

1.1 Про співвідношення мови та мислення у новій парадигмі наукового знання

Спробу застосування поняття наукової парадигми знання у сферу лінгвістики вперше зробила Е.С. Кубрякова в роботі що отримала широку популярність і науковий резонанс. Характеризуючи головні припущення дослідницької програми теоретичної лінгвістики, автор вказує на експансіонізм, антропоцентризм, функціоналізм та експланаторність [Кубрякова 1992, с. 3; с. 13-15].

У галузі співвідношення мови та мислення традиційно розглядалися найчастіше філософські уявлення гносеологічного характеру. Однак лише останнім часом були зроблені перші результативні кроки вивчення цього співвідношення на основі експериментального вивчення декодування

інформації комунікантом, що сприймає мовленнєве повідомлення. Намагаючись пояснити механізми співвідношення знань, досвіду, сприйняття світу людиною з мовними явищами та категоріями на основі того, що мовна форма є відображенням когнітивних структур людської свідомості, мислення та пізнання [Кибрик 1994, с. 126], ми бачимо наочне співвідношення таких категорій, як мова та мислення.

Можна погодитися з В.З. Панфіловим [Панфілов 1971, с. 3], що мова і мислення утворюють таку діалектично суперечливу єдність, в якій мова при визначальній ролі мислення є відносно самостійним явищем, у свою чергу, що надає певний зворотний вплив на мислення.

Саме на основі знань про зовнішній світ, відображених у мисленні, можлива діяльність мислення, «конструювання ідеальних предметів, розумових речей, породження образів і уявлень, у яких опосередковано і опосередковано, інколи ж спотворено і хибно відбивається світ» [Солнцев, 1977 с. 128].

Як мову, і мислення є складними утвореннями, які можна визначити з різних точок зору. Все залежить від того, під яким кутом розглядаються наведені вище поняття. Але в будь-якому випадку, вивчаючи семантику природної мови, ми по необхідності вивчаємо структуру мислення [Харітончик 1992, с. 102]. Розглянемо ці категорії докладніше. Мова – це система, яка дуже складно здійснює посередництво між світом значень і світом звуку [Чейф 1975, с. 27]. За своєю природою – це продукт відбивної діяльності, заснований, насамперед, характері мислення [Колшанский 1980, с. 135]; одночасно він є і інструментом узагальнюючого та узагальненого відображення світу у свідомості людини [Ольшанський, Скіба 1987, с. 22].

Мова – одне з найдивовижніших і водночас одне з найзагадковіших явищ, що у людському суспільстві. Не буде перебільшенням сказати, що мова є найбільшим досягненням людства: мова створила людину, зробивши її єдиною розумною істотою на землі [Маковський 1989, с. 5].

Мислення включає два принципово різних аспекти: абстрактний зміст у формі понять і чуттєво-образний зміст у вигляді образів сприйняття і уявлення. Думкові операції, незалежно від цього, чи носять вони абстрактний чи конкретний характер, завжди отримують вираз у мові.

Зміст має пройти через мову, знайшовши у ньому певні рамки. В іншому випадку думка якщо і не перетворюється на щось, то зводиться до чогось настільки невизначеного і недиференційованого, що у нас немає жодної можливості сприйняти її як «зміст», відмінне від тієї форми, яку надає їй мови. Мовна форма є цим як умовою передачі думки, але, передусім умовою її реалізації. Ми досягаємо думку, яка вже оформлена мовними рамками. Поза мовою є лише неясні спонукання, вольові імпульси, що виливаються в жести та міміку.

Мова знаходиться у тісному зв'язку з уявленнями та поняттями, причому цей зв'язок може здійснюватися на основі логічного мислення, що становить основу концептуальних уявлень про світ. Мова сприймається як гнучкий інструмент висловлювання думки, відповідно, мовна система вважається свого роду експлікацією розумової системи. Вона є засобом дискретизації, об'єктивації та інтерпретації знань; саме завдяки мові, знання набувають інтерсуб'єктної, об'єктивної форми існування [Звегінців 1982, с. 74].

За допомогою мови люди виражають і закріплюють результати своєї розумової діяльності та вирішують усі інформаційно-накопичувальні та комунікативні завдання. Інформація включає відомості про те, що індивід знає, припускає, думає, уявляє об'єкти світу [Павіленіс 1983, с. 101-102]. Принагідно слід зазначити, що у когнітивній науці проблема визначення інформації стоїть так само гостро, як у мовознавстві другої половини минулого століття стояла проблема значення, бо «що є вирішальним елементом існування самого життя» [Хакен 1991, с. 45].

Кожна інформація, на думку фахівців у галузі когнітивної науки, має якісні та кількісні аспекти:

– інформація є тією мірою якісною, наскільки вона стосується існування чи не існування системних характеристик джерела інформації. Так, наприклад, місце розташування підкинутої монети, що знову впала на підлогу, має інформацію: програв або виграв учасник спору (людина її підкинула);

– інформація є тією мірою кількісною, наскільки вона посилається на частотність повторення системних характеристик. Крім того, якщо мати ще й знання про ймовірність, то якісний аспект можна передати за допомогою математичних формул. І тут підкидання монети може бути прикладом, але вже кількісного аспекту інформації. Ймовірним у рівній мірі і те, що монета впаде «орлом» чи «решкою».

Якісна характеристика інформації називається її значенням. Крім значення як зв'язку між інформацією та джерелом інформації, існує також секвенційний зв'язок між багатьма інформаціями, для досягнення комплексного значення. Цей вид зв'язку у спеціальній науці називається *синтаксисом* [Rickheit, Strohner 1993, S. 12-17]. Синтаксичні зміни можуть надати певному комплексному знаку нове значення. Так, наприклад, фраза «Сашко кохає Олену» позначає щось інше, ніж «Ліна кохає Сашка».

Не можна заперечувати того факту, що між мовою та мисленням існує глибокий зв'язок, який визначається об'єктивним світом. Все спільне, що їх об'єднує, обумовлено тим, що мова і думка відображають те саме коло предметів і явищ об'єктивного світу. Іншими словами, єдність мови і мислення визначається зовнішнім світом, суспільною практикою.

Реальність – мова та мислення ось що має бути відправним пунктом під час вирішення проблеми. Мова і мислення передбачають одне одного соціально (як засіб спілкування та вираження думки) та біологічно (як єдність двох сигнальних систем) [Ісмаїлів 1969, с. 131]. Тому можна вважати повноправною думку про те, що мова є засіб здійснення людського мислення, що мова та мислення невіддільні один від одного у своєму виникненні та у своєму існуванні [Панфілов 1971, с. 16].

Традиційно зв'язок мови та мислення полягала в таких категоріях, як поняття, судження, висновок. В даний час ця традиція змінюється через те, що питання кореляції таких сутностей, як поняття і слово і речення, ставляться в новому ключі, трансформуючись у питання про те, які когнітивні структури відповідають цим одиницям та процесам і який когнітивний зміст вони покликані відображати [Гафарова, Кільдибекова 1980, с. 28].

Щоб пояснити, як влаштована мова і як вона використовується, необхідно вийти за межі самої мовної системи та пов'язати її з усім тим, що ми знаємо про сприйняття, про пам'ять, поведінку людини тощо. Залишаючись усередині цієї системи, ми не можемо пояснити деякі формальні зв'язки слів, звукові закони тощо.

Когнітивний підхід до мови якраз і дозволяє зазирнути в його глибинну структуру і цим заповнити пізнавальну прірву між мовою і мисленням, оскільки «спочатку наше чуттєве сприйняття світу накладається на концептуальну репрезентацію, а потім ця концептуальна репрезентація накладається на мовну репрезентацію» [Кравченко 1996, с. 14]. Саме через сприйняття та розумову діяльність людини у мові відбиваються явища зовнішнього світу, тобто дана функція зумовлює формування знань суб'єкта та накопичення суспільного досвіду [Гафарова, Кільдибекова 1980, с. 16].

За такого підходу слід пам'ятати, що, розумовий акт, здійснюваний на понятійному рівні, передуює семіологічному акту вибору конкретних мовних засобів для висловлювання. У момент переходу від мовного знака до мовного закінчується компетенція мови та починається мова. Вибір і комбінування понять для майбутнього висловлювання та подальше мовленнєво його оформлення вимагають певного «оперативного» часу, який може бути мінімальним і протікати непомітно для того, хто говорить [Реферовська 1997, с. 45]. Тривалість цього процесу залежить від ступеня володіння людиною мовою, якою вона говорить. Але ще більш вагомим є факт функціонально-комунікативного превалювання мовної граматики. Оскільки в центрі

маніфестації граматичних категорій у межах речення-висловлювання знаходиться дієслово, то саме цій морфологічній категорії у спеціальних лінгвістичних дослідженнях когнітивного характеру та відводиться особливе місце.

1.2 Традиційні засади вивчення лексики

У зв'язку з тим, що дієслово за своєю знаковою природою входить до складу мовної лексики, йому приділялася особлива увага в наукових творах традиційної лінгвістики, що оперували рядом різних теорій. Відомо, що лексичний склад мови як об'єкт тривалих спеціальних досліджень дуже далекий від повного наукового пояснення. І цьому є цілком об'єктивні причини – неосяжність словникового складу мови, її постійний рух, безліч нерегулярних змін у ньому, а також значний вплив екстралінгвістичних факторів на лексику. Репрезентуючи динамічне пізнання дійсності, лексична система також знаходить динаміку.

Протягом життя якісь слова стають менш уживаними, йдуть з мови, якісь навпаки – проникають у мову, що тягне за собою її зміну. Вивчення лексичного складу мови ускладнюється ще й обмеженістю джерел такого вивчення, невеликою кількістю найдавніших пам'яток, що дійшли до нас, у яких позначилися далеко не всі слова та не всі їхні значення. Лексичний склад мови у кожному епоху його існування покликаний позначати в конвенційно закріплених за словами значеннями всі елементи дійсності, які відокремлюються мовною свідомістю [Телія 1981, с. 3].

Лексикон природної мови можна розглядати як більш менш об'єктивовану таксономічну систему, в основі якої незалежно від типу мови, лежить відносно послідовна класифікація світу за предметно-буттєвою сутністю [Кравченко 1996, с. 17]. Слово як смислова одиниця мови, що відбиває той чи інший «шматочок» дійсності, водночас висловлює його

громадське розуміння і є елементом лексико-семантичної системи [Виноградов 1953, с. 18].

Саме тому лінгвістика досить тривалий час відрізнялася системоцентристською спрямованістю. При вивченні семантичного аспекту мови завжди визнавали вплив семіотичної природи мовних знаків на їх функціонально-семантичні властивості. Але при цьому за системністю губився носій мови – людина, яка проявилася у наукових дослідженнях лише за антропоцентричної орієнтації лінгвістики. Одним із традиційних та простих способів опису та зберігання лексичної системи мови є польовий принцип опису значення слова. Під поняття «поле» підводиться «сукупність мовних (переважно лексичних) одиниць, об'єднаних спільністю змісту (іноді спільністю формальних показників) і відбивають поняттєве, предметне чи функціональне подібність позначених явищ».

Таким чином, лексична система мови описувалася через різні тематичні (або предметні) групи, а також через історико-семасіологічні описи лексико-семантичних груп однієї й тієї самої або різних мов [Шаровська 1980, с. 7-8]. Теорія поля розвивалася різних рівнях мовної системи, несучи у собі загальну ідею смислового зв'язку слів друг з одним у мові [Кузнецова 1963, с. 11]. Так з'явилися семантичні, граматичні, лексико-граматичні, функціонально-стилістичні, понятійні, асоціативні, синтагматичні, синтаксичні, концептуальні та ін. [Trier 1931; Hoberg 1970; Адмони 1963, 1964; Schreiber, Sommerfeldt, Starke 1987; Караулов 1976; Щур 1974; Бондарко 1990]. Слід зазначити, що серед тих, хто впритул підійшов до формулювання ідей і принципів семантичного поля, вказуються А.А. Потебня, М.М. Покровський, Р. Мейер, Г. Шпербер, Г. Ипсен та ін. [Виноградов 1956, с. 3].

Наприклад, М.М. Покровський, намагаючись знайти систематизующе початок у смислової організації мови, вказував: «Слова та його значення живуть не окремим друг від друга життям, але з'єднуються у душі, незалежно від нашої свідомості, у різні групи, причому підставою для

угруповання служить подібність чи пряма протилежність за прямим значенням. Зрозуміло..., що такі слова мають схожість чи паралельні семасіологічні зміни та у своїй історії впливають одне на інше; Відомо також, що це слова вживаються у подібних синтаксичних поєднаннях» [Покровський 1895, с. 35]. У 1910 р. Р. Мейєр запропонував три типи лексико-семантичних систем, що послужили прообразом лексичних класів: природні, штучні та напівштучні [Meyer 1910 S. 7-15].

Ця типологія набула розвитку у пошуках критерію впорядкованості лексики. Таким критерієм пізніше став диференціюючий фактор. Але першим сформулював принципи польового структурування лексики Й. Трір [Trier 1931, S. 1-8], який вважав, що:

- мова певного періоду – стійка і щодо замкнута система, у якій слова наділені сенсами (у сучасному трактуванні – значеннями. – Л.Р.) не ізольовано, але разом із суміжними;

- система мови складається з двох співвідносних один з одним полів – понятійних та словесних;

- одиниці словесних полів повністю покривають відповідні понятійні поля;

- семантичні поля пов'язані між собою ієрархічність (підпорядкування) згодом поля змінюють свою структуру, що веде до зміни лексичної системи мови;

- різницю між мовами у тому семантичної структурі виявляються у групуванні семантичних полів.

Якщо Й. Трір, виділяючи семантичне поле радості, поле кольору та ін., виходив із загальних понять та простежував їх відображення конкретними мовними фактами, то В. Порциг [Porzig 1934, S. 36] у своїй концепції відштовхувався від самих мовних фактів та пропонував вирішувати проблему того, яким чином окремі мовні елементи включаються до семантичного поля, ядро якого становлять (на думку вченого – виключно. –

Л.Р.) дієслова або прикметники. Ось тому поля Й.Тріра прийнято називати парадигматичними, а В. Порцига – синтагматичними.

У сучасному уявленні семантичне поле характеризується сукупністю слів і виразів, що утворюють тематичний ряд і покривають певну область значення [Розенталь, Теленкова 2001, с. 430]. При цьому семантичні поля мають у своїй основі денотати, які відносяться до різних сфер об'єктивного світу та людської дійсності. У семантичному полі, що охоплює реальну дійсність, виділяються, наприклад, ділянки пересування/переміщення, статичного місцезнаходження суб'єкта, зміни стану суб'єкта, фізичного впливу та ін. Семантичне поле є об'єктивна мовна структура, реальність якої підтверджується дією мнемонічних процесів пам'яті. Згадуючи забуте слово, людина зазвичай вдається до синонімічного або антонімічного виразу або уявляє характерну ознаку об'єкта, що становить структурну частину семени його найменування.

Мовна реальність семантичного поля обумовлена особливістю самої мови як системно-структурної освіти. Кожна одиниця лексики характеризується як значимістю, що визначає структурні відносини з іншими одиницями всередині системи, так і значенням, спрямованим поза системою. Таким чином, семантичне поле існує як структурна підсистема мови завдяки мережі сигніфікативних та коннотативних значущостей її одиниць та ієрархії значень, що визначають положення одного поля щодо іншого [Шафіков 1999, с. 36]. Відповідно до основних робіт у цій галузі, головними положеннями польової концепції мови можна назвати такі:

- наявність інвентарю засобів різних рівнів, пов'язаних між собою системними відносинами. Входячи до складу поля, кошти стають конститuentами поля;

- наявність загального значення, яке в тій чи іншій мірі властиве його конститuentам [Гулига, Шендельс 1969, с. 9];

- взаємозалежність та взаємовизначуваність лексичних одиниць; безперервність позначення смислового простору [Кобозєва 2000, с. 99];

– членність поля на центральну і периферійну сфери, що відображає провідну роль мовних одиниць, що складають ядро [Філічева 1977, с 17; Filipes 1966, S. 257];

– між ядром і периферією здійснюється розподіл виконуваних полем функцій: частина функцій посідає ядро, частина периферію [Filipes 1968, S. 189];

– межа між ядром та периферією є розмитою, нечіткою; конституенти поля можуть належати до ядра одного поля та периферії іншого поля або полів; різні поля можуть накладатися одне на одного, утворюючи зони поступових переходів, що є законом польової організації системи мови [Стернін 1985, с. 38-39].

Усередині поля слова набувають своєї закінченості та визначеності. Поле одна із побудов словникового складу як лексичної системи позначень. В основі теорії семантичних полів лежить уявлення про існування в мові деяких семантичних груп і можливість входження мовних одиниць в одну або кілька таких груп [Мініна 1970, с. 24].

Найбільш повну класифікацію семантичних полів, що вичерпує аналізовані в сучасній лінгвістиці види лексичних об'єднань, дав Л.М. Васильєв. Він виділяв п'ять типів полів:

1) семантичні класи однієї частини мови, одиниці яких перебувають у парадигматичних відносинах один з одним та об'єднуються у 4 типи парадигм: лексико-граматичні розряди, синонімічні ряди, антонімічні ряди, лексико-семантичні групи;

2) семантично співвіднесені класи слів різних частин мови, одиниці яких можуть бути як у парадигматичних, так і синтагматичних відносинах один з одним і об'єднуються в 2 типи парадигм: словотворчі гнізда та сімільяри (термін А.А. Залевської), що включають асоціативні поля Ш. Баллі та морфосемантичні поля П. Гіро;

3) функціонально-семантичні поля, представлені у плані висловлювання як лексичними, і граматичними засобами;

4) синтаксичні парадигми, виражені словосполученнями та реченнями, пов'язаними один з одним трансформаційними (синонімічними та дериваційними) відносинами;

5) семантико-синтаксичні поля змішаного типу, утворені в результаті об'єднання в одній семантико-синтаксичній моделі [Васильєв 1990, с. 52-55].

Отже, «лексична система мови хіба що розпадається відносно самостійні функціональні підсистеми, які визначаються типовими (тематично обмеженими) ситуаціями» [Новиков 1982, с. 62].

У рамках традиційного мовознавства при описі лексичної системи мови передбачалося розбиття її на лексичні мікросистеми. Однією є лексико-семантична група (ЛСГ). Визначити її статус спробував Ф.П. Філін. На його думку, в основі виділення ЛСГ можуть лежати чотири принципи: об'єднання слів за їх значеннями; визнання історичності та динаміки розвитку групи; тематична співвіднесеність, яка може бути єдиною ознакою; різний ступінь диференціації конститuentів групи [Філін 1947, с. 230].

Головна відмінність лексико-семантичного поля з інших лексичних угруповань (парадигм) виявляється у характері зв'язку одиниць цих парадигм й у особливостях ідентифікатора, під яким розуміється поняття, узагальнено передає сутність типової ситуації. В.В. Левицький зазначає, що «елементи семантичного поля об'єднані насамперед спільністю позамовних зв'язків і відносин» [Левицький 1988, с. 69], а ідентифікатор поля «перебуває завжди поза полем і, як правило, є словосполученням (словоутворенням), що означає родові поняття щодо якого всі члени поля є видовими поняттями» [Левицький 1988, с. 70].

Наприклад, ЛСГ пов'язані насамперед внутрішньомовними відносинами з урахуванням певного семантичного компонента лексичного значення. При цьому елементи ЛСГ є носіями всього обсягу їх значень, що складається з комплексу граматичних, лексико-граматичних, категорично-лексичних, диференціальних і навіть потенційних сем [Кузнецова 1985, с. 26]. Конституенти ЛСГ є споріднені за змістом одиниці – слова, пов'язані між

собою інтралінгвістичними – внутрішньомовними – відносинами з урахуванням певного ідентифікатора будь-якого семантичного компонента лексичного значення, обраного підставою парадигматичного опису. Саме в рамках семантичного поля зміни ми можемо виділити лексико-семантичну групу дієслів процесуальної зміни, що складається з полісемантів, об'єднаних за основною ознакою [Шафіков 1999, с. 42-43], і протиставлену, наприклад, ЛСГ дієслів миттєвої зміни та ін. Тому можна сказати, що між елементами смислової структури слів, що входять у те чи інше поле, немає повної тотожності, тоді як у рамках ЛСГ відносна тотожність, хоча б функціонально-семантичного порядку, спостерігається.

Зупиняючись на традиційному аналізі лексичного угруповання дієслів сучасної німецької мови з узагальненим значенням «відносна процесуальна зміна», яка і є об'єктом спеціального дослідження, що робиться, ми виходимо ще з того, що структура семантичного класу і певного дієслова має толерантнісний характер, в ній спостерігаються дисиморфна йому периферія [Шаровська 1980, с. 15]. Таким чином, загальній семантичній структурі ЛСГ можуть бути приписані такі ж характеристики, як і структурі поля, тільки нижчого порядку, що виключає конституювання семантичного простору різними морфологічними класами. [Казарін 1992, с. 17]. Концепції, які стосуються власне лінгвістичного аспекту значення, свідчать, що значення є категорією традиційної лінгвістики [див.: Уфімцева 1986, Стернін 1985, Арутюнова 1988, та інших.] і проблема значення цьому напрямі зачіпає відносини між формою слова, предметом і поняттям. Сукупність цих трьох сутностей, співвіднесених між собою, є єдиним цілим і становить кістяк лексичного значення. Опис лексичного значення слова як польового явища передбачає виділення, опис та систематизацію компонентів, що утворюють значення [Стернін 1985, с. 40]. Але для нашого дослідження найбільший інтерес представляє те, як людина сприймає навколишній світ динамічним, таким, що рухається, наслідком є присутність у загальній мовній картині світу особливого фрагмента – процесуально-подійної зміни. Цей фрагмент

формується співвіднесеністю дієслівної семантики з діями, станами та відносинами, що існують у динамічній частині реального світу, та складається з семантичних полів, співвіднесених з понятійними категоріями дії, стану, відносини [Казарін 1995, с. 199].

У реальній дійсності, а загалом і у сфері людської діяльності та відносин у соціумі, окремі акти, стани, вчинки, дії органічно пов'язані один з одним, взаємодіють, а мова має досить багатий набір засобів вираження цих зв'язків, насамперед лексичних. В результаті нам доводиться поєднувати традиційні лінгвістичні концепції з когнітивним підходом до вивчення формування семантико-структурних лексичних угруповань на основі концептуалізації мовної дійсності, вербалізації знань та закріплення їх у мовній картині світу. Саме подібна мета визначається новою парадигмою наукового знання, що виникла на базі традиційної, більшою мірою, описової та системно-орієнтованої лінгвістики.

У цьому доречно навести відоме висловлювання В.І. Вернадського: «Історія науки ... повинна критично складатися кожним науковим поколінням не тільки тому, що змінюються запаси наших знань про минуле, відкриваються документи або нові прийоми відновлення колишнього. Ні! Необхідно знову переробляти історію науки, знову історично йти в минуле, тому що завдяки розвитку сучасного знання про минуле набуває значення одне і втрачає інше. Кожне покоління наукових дослідників шукає і знаходить у історії відбиток наукових теорій свого часу. Рухаючись уперед, наука як створює нове, а й неминуче переоцінює старе, пережите» [Вернадський 1922, с. 112].

З цього погляду слід зазначити істотний недолік традиційного вивчення лексики з позицій розуміння природи мови. Цей недолік, за всієї закономірності логіки розвитку мовознавства, полягав у тому, що польовий підхід був орієнтований на вивчення «внутрішнього устрою» мови, його системно-структурної організації. Тому він з різним ступенем деталізації (якщо взяти ідеальну модель, то вичерпно) дозволяв описати синхронні стани

мови та простежити динаміку її розвитку. Однак це відбувалося лише на рівні констатації чи припущень гіпотетичного характеру.

Методи традиційної лінгвістики не дозволяли (та й не могли дозволити) пояснень, оскільки ставили непроникну стіну між внутрішньою організацією мови та дійсністю, що відображається ним. Тому дослідження різних ЛСГ були спрямовані, як правило, на окреслення основного складу відкритої групи, встановлення її центру та периферії, вивчення дистрибутивних властивостей членів групи та не більше. На думку низки дослідників, мовознавство цього напрямку опинилося в безвиході [Кубрякова 1994, с. 10]. Закономірним виглядає розвиток лінгвістики з пошуком підходів когнітивного характеру. Саме тому деякі вітчизняні та зарубіжні дослідники когнітивним аналогом семантичного поля, що є семантичною репрезентацією фрагмента дійсності, вважають когнітивну структуру вивчення принципів організації знань у концептуальній системі мови – фрейм [Філмор 1988; Мінський 1979; Goffman 1974; Dijk 1980; Schwarz 1993]. Введення кадрів є істотним доповненням до існуючих понять, що типують структуру семантичного поля. Проте крім фреймів виділяються, моделюються і мовному матеріалі апробуються інші ментальні структури отримання, зберігання та переробки інформації про довкілля. Ця обставина змушує звернутися до щодо детального висвітлення положень когнітивного спрямування у лінгвістиці.

1.3 Когнітивний підхід до дослідження лексичного складу мови

Новий лінгвістичний напрямок виростало з уявлення про те, що мова є одним із основних засобів вираження знань, про світ, тобто перевірених суспільно-історичною практикою результатів пізнання дійсності та адекватного її відображення у свідомості. «Мова досі найкраще вікно знання, адже ми весь час використовуємо мову, щоб висловити його» [Чейф 1975,

с. 35]. Цілком справедливо вважалося, що мова, формуючи, висловлюючи і збуджуючи думку, дозволяє людині повніше і глибше дізнаватися про навколишню дійсність, правильно переробляти інформацію про світ. Він є певний образ соціальної діяльності і водночас є путівником цієї дійсності [Тондл 1975, с. 14].

Коли кажуть, що мова – система репрезентації реальності, то мають на увазі «безпосередню реальність» та «опосередковану реальність». Під безпосередньою реальністю розуміються об'єкти, які можна досягнути розумом; Поняття опосередкованої реальності передбачає об'єкти у сенсі – як речі, якості, властивості, але як і інтелектуальні і емоційні властивості [Семантика і категоризація 1991, с. 47].

Повторимося в певному сенсі: довгий час вітчизняні та закордонні лінгвісти вивчали не мову як таку, в єдності тілесного та духовного її аспектів, а лише її граматичний, синтаксичний та семантичний скелет. І це стало причиною, через яку не вдавалося перекинути місток від мови до мислення. Тим часом не скелет, а душа мови, опредмеченое у ньому світогляд, ідеологія, система цінностей безпосередньо пов'язує його з душею об'єкта, що говорить, його внутрішнім світом, мисленням.

Когнітивний підхід до мови якраз і дозволяє зазирнути в її душу і цим заповнити прірву між мисленням і мовою, що є складовою мисленнєвої діяльності людини і відображає пізнання, виступаючи як основний засіб вираження думки, тому вивчення мови – це непрямий шлях вивчення пізнання [Harman 1988, S. 2].

Когнітивна наука є міждисциплінарною наукою, яка пов'язана з оперативним мисленням, процесами пізнання світу та поєднує різні науки для інтерпретації певних аспектів людської свідомості, дає уявлення про системи уявлення знань та опрацювання інформації. Вона входить у якісно новий період свого розвитку, це пов'язано з тим, що загальні закономірності, що управляють розвитком мислення та мови, засновані на деяких більш-менш загальних для всіх людей стереотипах [Кубрякова 1992; РЧФ 1988].

Реалізуючись, ці стереотипи визначають набір лексичних, граматичних, фонетичних засобів для відображення концептуальних знань про світ. Вони так само фіксують уявлення про певні ситуації, учасників цих ситуацій та взаємовідносини між ними. За словами Є. Кубрякової, це «наука про знання та пізнання, про результати сприйняття світу та предметно-пізнавальної діяльності людей, накопичених у вигляді осмислених та наведених у певну систему даних, які якимось чином репрезентовані нашій свідомості та становлять основу ментальних чи когнітивних процесів» [Кубрякова 1994, с. 34]. І виникає питання, яким чином у результаті зв'язку людського розуму, мислення з ментальними процесами і станами людина приходить до знання? У зарубіжній лінгвістиці це питання намагалися і намагаються відповісти [Дж. Лакофф 1983, Ч. Філлмор 1988, М. Мінський 1988, У. Чейф 1975, Т. ван Дейк 1989, К. Ганзель 1992, М. Шварц 1993] та ін. У вітчизняному мовознавстві цей аспект пов'язаний з іменами [Е.С.Кубрякової 1992; 1997, А.Е. Кібрика 1994, В.З. Дем'янкова 1994, З.Д. Попової та І.А. Стерніна 1984; 1985; 1999, Ю.С. Степанова 2001] та ін. Перевага когнітивного підходу до мовних явищ полягає в тому, що він не тільки розширює наші знання про закони мислення, виявляє механізми обробки інформації, що надходить у мозок, і типові структури зберігання отриманих знань, а й визначає способи відображення об'єктивної дійсності. Розглядаючи з погляду репрезентативної функції співвідношення між світом та його відображенням у свідомості та мові, можна вважати, що мовний світ є репрезентантом концептуального світу, який у свою чергу репрезентує реальний об'єктивний світ. Як вважає Дж.Серль, спосіб, яким мова представляє світ, є розширенням і репрезентацією способу, з якого свідомість представляє світ. Таким чином, мова виводиться із свідомості, будучи лише «евристичним засобом пояснення інтенційності», головного компонента свідомості [Серль 1987, с. 100-101].

У сучасній когнітивній науці, у тому числі й когнітивній лінгвістиці, досить серйозну наукову проблему є неоднорідністю тлумачень термінології.

Складність проблеми зумовлена відсутністю єдиного концептуального підходу.

Цілком справедливо сказано, що «визнання складності явища ще недостатньо, остаточно вивченим воно може вважатися, коли кожен розкритий пласт буде зведений до деякої обмеженої кількості змістовних і формальних одиниць, а також буде визначено його місце по відношенню до інших складових семантичної структури» [Миколаєва 1979, с. 37]. Зрозуміло, плюралізм наукових поглядів у розвитку будь-якої науки має позитивні сторони, особливо якщо йдеться про науку, яка переживає період становлення. У разі різноманіття підходів сприяє подолання «консенсусу» – закоснелого єдності щодо оцінки явищ, як його визначає К.О. Хондрих [Hondrich 1996, S. 88]. Проте слід пам'ятати, що когнітивна наука пройшла шлях розвитку довжиною більш як п'ять десятиліть. Це дає підстави для відомих узагальнень у спробі уточнення термінів з урахуванням розгляду наукових підходів провідних представників дослідницьких напрямів. Неоднорідність термінологічних понять проявляється у уявленнях еkleктичного характеру зіставлень понять когнітивістики та традиційної лінгвістики. Так, у роботі О.Ю. Ромашиної [Ромашина 2004, с. 9] абсолютно необґрунтовано зіставляються такі наукові категорії, як «концепт», «значення» (Йдеться саме про лексичне значення. – Т.М.) та «поняття» як елемент лексичної семантики.

Значення слів існують як історично освічений зв'язок між звучанням слова і відображенням предмета чи явища, що відбувається у свідомості людини. Вони є когнітивними феноменами, а пов'язані з ними концепти є відображенням наших знань про навколишній світ. При цьому багато джерел вказують на те, що значення є реалізацією поняття засобами мовної системи. У рамках когнітивного підходу поняття – це логічна категорія, основна одиниця когнітивної структури, що репрезентує знання. Це свідчить про те, лексичне значення і концепт що неспроможні існувати окремо друг від друга,

вони взаємозалежні, та заодно концепт є категорією когнітивістики, а лексичне значення – традиційної лінгвістики.

З аналізу спеціальних робіт випливає нагальна необхідність детально розібратися в когнітивних уявленнях, що часто безпосередньо і прямолінійно інтерполуються в лінгвістичні дослідження. Тому в рамках даної роботи доцільно визначити основні поняття, які дефініційно пов'язують всі мовні процеси з пізнавальною діяльністю людини, іншими словами, з її свідомістю, яку С.Д. Кацнельсон визначає як сукупність знань про навколишній світ, якими опанував індивід, як набутий досвід [Кацнельсон 1984, с. 4].

1.4 Репрезентація знань ментальними структурами

Зупиняючись на таких когнітивних здібностях, як сприйняття, засвоєння та обробка мови його носіями, планування, міркування, а також набуття, представлення та використання знань, ми приходимо до того, що когнітивна обробка мови є як спеціальним видом обробки інформації, так і спеціальним видом її передачі [Кубрякова 1997, с. 3-4].

Беручи участь в актах комунікації, ми або сприймаємо те, що кажуть інші, або самі продукуємо висловлювання, що спричиняє оперування найрізноманітнішою інформацією. Адже «мова – найважливіше суспільне явище, яке супроводжує людей завжди і всюди: у процесі їх праці та відпочинку, під час роздумів і переживань, радощів та гір» [Будагов 1976, с 3].

При цьому природна мовна здатність людини є альфою та омегою у тому сенсі, що без звернення до мови не можна сподіватися зрозуміти суть інших когнітивних здібностей. Мова стає найважливішим об'єктом когнітивної науки, її епіцентром. І оскільки категорія знання є центральною у когнітивному підході до мови, на перший план висувається питання про види знання та способи його презентації.

При цьому, на думку М. Мінського, основні структурні компоненти, що утворюють фундамент для розгортання процесів сприйняття, зберігання інформації, мислення та розробки мовних форм спілкування, повинні мати чітку структуру; їх фактичне і процесуальне зміст слід тісно пов'язувати друг з одним про те, щоб отримати можливість пояснити феномен сили і «швидкості» людського мислення [Минский 1979, с. 6]. Т.А. ван Дейк вважає, що способи вираження та передачі інформації можуть бути представлені в термінах знання, що має «загальніший характер: розуміння неминучого базується на більш загальних концептах, категоріях, правилах і стратегіях» [Дейк 1989, с. 16].

Це дозволяє зберігати інформацію незнайомим способом, тобто у вигляді знакового значення слова, а шляхом створення різних асоціацій, смислів, образів, схем, зображених у непрямих найменуваннях [РЧФ 1988, с. 137]. Основною формою репрезентації знань про світ із позицій когнітивної лінгвістики є концепти. Вони виникають у процесі побудови інформації про об'єкти та їх властивості, причому ця інформація може включати як відомості про реальний стан справ у світі, так і відомості про уявні світи і про можливий стан справ у цих світах. Це відомості про те, що індивід знає, припускає, думає, уявляє об'єкти світу.

Когнітивні репрезентації, тобто своєрідні кванти одержуваної внаслідок досвіду інформації, утворюють когнітивні моделі, залежні від культури. Оскільки фоном кожної когнітивної моделі служить культура, ці моделі можна назвати культурними моделями [Шафиков 2000, с. 16]. Не викликає сумніву той факт, що найважливіші концепти кодуються саме у мові. Тому центральні для людської психіки концепти відбиті у граматиці мов і саме граматична категоризація створює ту концептуальну сітку, той каркас, для розподілу всього концептуального матеріалу, вираженого лексично.

Саме поняття «концепт» не має однозначного трактування. Існують різні визначення, що визначають зміст цього поняття. Так, концепт:

– термін, що служить пояснення одиниць ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості та інформаційної структури, яка відбиває знання і досвід людини. Це змістовна оперативна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці [Кубрякова 1996, с. 90];

– ментальна, культуруносна сутність, що відображає якийсь фрагмент концептуального світу і або вербалізована в мові, або представлена ментальними репрезентаціями іншого типу – образами, картинками, схемами тощо [Самігулліна 2002, с. 139];

– універсалія людської свідомості, що володіє історичною стійкістю та внутрішньою захищеністю від впливу часу щодо актуального чи можливого стану речей у світі [Lakoff 1983, S. 151];

– одиниця мислення, що має окремий цілісний зміст і реально не розкладається на дрібніші думки, елементарна сторона внутрішнього шару [Чесноков 1967, с. 173];

– пізнавальна психічна структура, особливості організації якої забезпечують можливість відображення дійсності єдності різноякісних аспектів [Холодна 1983, с. 23];

– сенс, що становить когнітивно-базисні підсистеми думки та знання [Павіленіс 1986, с. 241],

– узагальнено-цілісна розумова одиниця, яка кодує в різних конфігураціях культурно значущі сенси [Алефіренко 2002, с. 225-226].

Слід зазначити, що наведені дефініції відповідають авторським уявленням, хоч і мають низку загальних рис, і сформульовані відповідно до конкретних індивідуальних завдань дослідження тих чи інших явищ. Більш конкретне визначення дає Г.В. Токарьов: «Концепт ми розглядаємо як глобальну, багатовимірну одиницю ментального рівня, на яку характерні такі ознаки: а) історичний детермінізм; б) широка екстенціональність; в) структурованість інтенціоналами наукових та звичайних понять, уявлень, культурних установок, ідеологем, стереотипів; г) неоднорідність змісту, що

виявляється у синтезі конкретного та абстрактного, раціонального та емоційного; д) різноманітність типів знакових репрезентацій» [Токарев 2004, с. 8]. Узагальнюючи все викладене вище, можна зробити обґрунтоване припущення у тому, що концепт – це суть великого блоку інформації, саме з цього блоку, що містить у мовній свідомості конкретного індивіда індивідуальну оцінку, спирається на соціальне ставлення всім складовим даного концепту. Він, з одного боку, – вихідний пункт породження значень мовного знака, з другого – завершальний когнітивний етап смислового насичення слова.

При цьому концепт є багат шаровим утворенням, що включає в свою структуру образну, понятійну, символічну та дискурсивну складову та проектує в семантичну структуру слова досить широкий спектр когнітивних компонентів [Алефіренко 2003, с. 12]. Саме тому в сучасних дослідженнях знання, що репрезентуються лексичними одиницями, розглядаються не як хаотичне нагромадження інформації, а як логічно організованих структур.

На основі сформованого концепту для спрощення своїх дій та полегшення процесу вибору рішень нерідко людина веде себе шаблонно, відповідно до стереотипних моделей, що вже існують у її свідомості [Приходько 2004, 62]. Саме ці моделі сприяють кращому орієнтуванню за тих обставин, які не вимагають від людини ні поглибленого аналізу, ні прийняття відповідального рішення, ні додаткових зусиль щодо координації своєї соціальної поведінки. Структурна організація концепту може бути описана з позиції теорії, що відповідає критеріям традиційної концепції поля або кадрової семантики. Це веде до того, що мовна репрезентація концепту подається у вигляді лексичного кореляту, що має суміжну польову структуру і включає різні компоненти вмісту даного концепту [Чорнова 2004, с. 17]. У межах поля виділяють ядро (центр), і периферію концепту [Бабушкін 1996, с. 2001], у межах фреймового підходу – вузли і термінали (М. Минский 1979, с. 26]. У термінології Н.Н. Болдирєва концептуальна організація обумовлює наявність «концептуальних прототипів», навколо яких групуються (у

свідомій області людини), всі концептуальні ознаки, що входять в дану область [Болдирєв 2002, с. 78].

У ряді робіт представляється атомарне структурування концептуальної системи, у своїй ядро концепту включає конвенційні, стереотипні ставлення до даному явище. Його відмітними ознаками є: найбільша специфічність – концентрація специфічних ознак даного об'єкта, здатність впливу на похідні варіанти, статус «джерела похідності»; найбільш високий рівень регулярності функціонування [Бондарко 1990, с. 8], конкретність та образність характеристик; периферії, навпаки, властива абстрактність складових її ознак [Болдирєв 2002, с. 29]. Периферійні ознаки менш обов'язкові для повноцінного функціонування концепту, вони вторинні, факультативні. Існує думка, що периферію складають індивідуальні, вільні асоціації [Бабушкін 2001, с. 50]. Таким чином, у деяких випадках за допомогою опису концепту та породжуваних ним асоціацій стає можливим виявлення нових конотацій того чи іншого слова. Існує цілком аргументована думка про те, що «для виділення концепту необхідні і перцептуальна виділимість деяких ознак, і предметні дії з об'єктами та їх кінцеві цілі, і оцінка таких дій тощо, але, знаючи роль усіх цих факторів, когнітологи тим не менше менш ще не можуть відповісти на питання про те, як виникають концепти, крім як, вказавши на процес утворення смислів у загальному вигляді» [Кубрякова 1996, с. 90].

Для утворення концептуальної системи необхідно припустити існування деяких вихідних концептів, з яких потім розвиваються решта [Павіленіс 1983, с. 102]. Концепти як інтерпретатори смислів постійно піддаються подальшому уточненню та модифікаціям і, потрапляючи під вплив інших концептів, самі видозмінюються. Отже, концепт слід як систему структурних компонентів, співвідносних відповідним чином. Щоб зрозуміти будь-який із цих концептів, необхідно зрозуміти всю структуру, в яку входить той чи інший концепт. Так, сукупність концептів прийнято називати

концептуальною системою чи структурою [Кубрякова 1996, с. 94] чи концептосферами чи ідеосферами [Лихачов 1993, с. 4].

Ми не заперечуємо такого структурування. Однак у нашому уявленні сукупність суміжних концептів утворює структуру вищого порядку – категорію. Такі, наприклад, категорії простору, часу [КМ 1997] та ін. Поруч із категорією щодо концепту виділяються й інші ментальні структури нижчого порядку, які формують смислове концептуальне простір. Насамперед тут слід назвати *фрейм*. Людина, намагаючись пізнати нову ситуацію чи по-новому поглянути вже звичні речі, вибирає зі своєї пам'яті якусь структуру даних (образів), звану фреймом, з таким розрахунком, щоб, змінивши у ній окремі деталі, зробити її придатною розуміння ширшого класу явищ чи процесів. Фрейм трактується як «структура даних, призначена для стереотипної ситуації» [Мінський 1979, с. 7], він структурує зміст концепту, оскільки найбільш корисну інформацію про лексичній одиниці дає саме набір фреймів, у яких грає певну роль, і визначення позиції, що вона займає у кожному з цих фреймів [Філлмор 1999, с. 345]. Фрейми є внутрішніми відкритими системами складових терміналів, що дають їм можливість містити основну, типову і потенційно можливу інформацію, яка асоційована з концептом. Але поняття кадру застосовується насамперед для характеристики таких структур свідомості, які формуються для відображення ситуацій у предметно-пізнавальній діяльності людини [Приходько 2004, с. 215].

Враховуючи це положення, слід визнати також ефективність його застосування і по відношенню до складніших видів мовної діяльності, оскільки фрейм – «це важливий мовний компонент когнітивного поля текстових структур, а також продукції, трансформації та транспозиції знань, ідей та думок» [Кусько 2001 с. 212]. Фреймові структури дозволяють співвідносити семантичний зміст аналізованих мовних одиниць з усім обсягом знання або з усім обсягом поняття, що активізується звуковою формою. Адже, «розвиваючись, мова завжди прагне до повної загальної або

приватної відповідності світу слів світові понять» [Будагов 1976, с. 51], тому не випадково «...незалежно від його даного вживання, слово присутнє у свідомості з усіма своїми значеннями» [Виноградов 1947, с. 14]. Відбиваючи думку Ч. Філлмора [Філлмор 1988, с. 53-54], ми можемо констатувати, що в основі кадру повинна лежати концепція семантики розуміння. Фрейм є групою слів, об'єднання яких мотивується і структурується уніфікованими конструкціями знання чи конструкціями, які схематизують людський досвід. Це своєрідна структура знань, певний обсяг інформації про певну галузь людської діяльності, про онтологію навколишнього світу, про систему уявлень людини, тематично пов'язаних в одну картину, що зберігається в пам'яті і забезпечує адекватну когнітивну обробку конкретних лексичних одиниць.

Погоджуючись з Ч.Філлмором, вважаємо, що кодовані в мові категорії (не тільки слова та стійкі вирази, а й різні види граматичних та синтаксичних моделей) припускають особливу форму розуміння культурних установ, уявлень про світ, загального досвіду, нормальних та звичних способів поведінки у світі та його бачення [Філлмор 1988, с. 64]. Саме тому, на думку Е.Г. Беляєвської, «у кадр включається...повний комплекс знань про ситуацію чи об'єкт, існуючий у цей історичний період у цьому соціумі» [Беляєвська 1992, с. 28], оскільки «умови функціонування мови, його різні стилі та «варіанти стилів» визначаються умовами життя суспільства, тобто соціальними факторами. Коли говорять про вплив соціальних подій на мову, мають на увазі виникнення нових слів, але важливіше виникнення величезної кількості нових значень та старих слів, оскільки «старе оновлюється від однієї присутності нового» [Будагов 1976, с. 41]. І саме тому під час розгляду фреймових структур слід враховувати як безліч засвідчених і можливих мовних форм, але безліч контекстів, уявлень, знань, у яких можуть реалізуватися ці форми. Користуючись концепцією кадру, запропонованою М. Мінським, ми поділяємо уявлення про структуру кадру у вигляді вершин (вузлів), що містять дані, завжди істинні в ситуації (облігаторні ознаки), і

терміналів або слот, які треба заповнити конкретними даними (необлігаторні ознаки) [Мінський 1979, с. 7]. Термінальні вузли – це перетин відносин, інформація, відома зі скрипта [Солсо 1996, с. 241], скрипт – сценарій, одиниця стереотипної інформації, створюваної людьми у звичайних ситуаціях (наприклад, замовлення вечері в ресторані) [Солсо 1996, с. 327]. Фреймову структуру можна як «самостійну конфігурацію, що складається з ядра і набору типових форм мовних дій» [Приходько 2004, с. 220]. Облігаторні ознаки кадру фіксовані та відображають знання про суб'єкт. Необлігаторні ознаки кадру не є фіксованими і можуть бути імпліцитно або експліцитно виражені на мовному рівні залежно від конкретної ситуації. І.М. Кобозєва підтверджує положення про те, що «фрейм – це структура знань, що є пакетом інформації про певний фрагмент людського досвіду (об'єкт (стереотипної) ситуації). Фрейм складається з слотів, кількість яких відповідає кількості елементів, які виділяються в даному фрагменті досвіду» [Кобозєва 2000, с. 65-66]. Отже, інваріантна частина кадру є його термінальні вузли (terms), варіативна – слотове наповнення, слоти (slots) [Кубрякова 1996, с. 3].

Дуже важливо при цьому, на думку Л.А. Заде, що саме така, ще недостатньо вивчена логіка відіграє основну роль у тому, що може виявитися однією з найважливіших сторін людського мислення – здатності оцінювати інформацію, тобто «вибирати з давить на мозок різноманітності відомостей ті й ті, що мають відношення до аналізованої проблеми» [Заде 1974, с. 7-8]. При цьому актуалізація кадру відбувається на трьох рівнях [Белова 1998, с. 16-20]. Принагідно зауважимо, що під актуалізацією розуміють використання певної мовної одиниці з метою передачі інформації в умовах конкретної комунікативної ситуації, коли поняття, репрезентоване інформацією, що актуалізується, ототожнюється з його реальним уявленням у говорящого-суб'єкта [Бакієва 1998, с. 6-7]. Перший рівень актуалізації є основним, являючи собою безліч осередків, що зберігають конкретні докладні дані про деяке явище. Це свого роду архів, де кожна характеристика займає певне

місце-осередок [Мінський 1979, с. 7]. Отримані під час пізнання суб'єктом дані сортуються і систематизуються, просіюючись через завдання терміналів, що становлять другий рівень. Термінали утворюють систему за допомогою відносин, що відображають закономірні та ймовірні причинно-наслідкові зв'язки між фактами реальної дійсності.

Ці відносини є сполучною ланкою другого рівня з третьою, де отримана раніше інформація стереотипується і записується у вигляді деякого набору представлених фактів. Це свого роду моделі концептуально-стереотипної ситуації з властивими їй властивостями та функціональними умовами, якій відповідає кадр [Дейк 1989, с. 26-30; Касевич 1988, с. 20-24; Мінський 1988, с. 298], які дозволяють координувати інформацію, одержувану з різних «поглядів».

У фреймовій структурі знаходять відображення всі його складові, а крім цього відображаються всі взаємозв'язки та взаємообумовленості його компонентів, що дозволяє визначити послідовність даних конститuentів у процесі актуалізації та визначити появу тих чи інших слотів, що конституюють фреймову структуру. Адже саме даними конкретної ситуації, що заповнюють термінальні вузли чи слоти, активізується кадр. Таким чином створюється вся структура стереотипної ситуації. Фреймова система може бути представлена у вигляді дерева. Родова інформація розташовується нагорі, а до неї знизу приєднуються субфрейми, що конкретизують, що додають нову інформацію [Палій 2004, с. 6]. Цю систему можна порівняти з мережевим уявленням структур передачі мовних значень, тобто передачі через певні семантичні мережі в термінах традиційної лінгвістики. Лексикон організований за мережевим принципом, він «є асоціативно-семантичну мережу з включеною до неї і значною мірою лексикалізованою граматиною» [Караулов 1987, с. 87]. А «семантична мережа є сукупність точок, званих вузлами; кожна їх може мислитися як уявлення деякого поняття» [Скрэгг 1983, с. 230]. Потенційно будь-який фрагмент інформації може бути вербалізований у тій чи іншій формі – мовній (лексикалізованій) або

текстовій (описовій). Тому фрейми в мові представлені групами слів, які осягаються як єдина сутність, оскільки вони «мотивуються, визначаються і взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання або пов'язаними між собою схематизація досвіду» [Філлмор 1988, с. 54]. М. Мінський виділяв чотири різні типи фреймів: фрейми, що відповідають уявленню стереотипних подій та ситуацій; фрейми, що відповідають синтаксичному уявленню; фрейми, що відповідають семантичному уявленню; та фрейми, що відповідають уявленню властивостей комунікативної ситуації.

Причому вся основна і потенційно можлива інформація міститься в різних фреймах, які не є ізольованими один від одного, а навпаки, вони взаємопов'язані, перетинаються або навіть збігаються. Вони представляються як ієрархічно організованої структури, у якій при незмінності загального змістовного наповнення деякі аспекти можуть висуватися першому плані, інші грають другорядну (факультативну) роль. В основі фреймових досліджень лежить ідея існування типових для конкретної культури моделей, заснованих на спостереженні та досвіді. Фрейм пов'язані з інтерпретацією позамовної дійсності. Він допомагає зрозуміти приховані елементи значень: «у самому загальному плані кадр визначається як ієрархічна структура знань про деякий стереотипний стан речей – ситуацію, подію, факт, явище, процес, дію, якийсь матеріальний і нематеріальний об'єкт» [Тюрина 1996, с. 108]. Людина користується кадрами, як вже сформованим і зафіксованим у його оперативної пам'яті інструментом, виробленим багатьма поколіннями його попередників [Шаммедова 2004, с. 8].

До інших ментальних структур уявлення знань відносять сценарії, схеми, розумові картинки, прототипи, шаблони та ін. – і всі ці поняття загалом за своєю суттю синонімічні. Адже в їх основі лежать загальні ознаки, такі як спільність понятійної або предметної сфери – загальне значення, наявність асоціативних або закріплених мовними засобами зв'язків [РЧФ 1988, с. 139-140], але ця синонімія можлива лише при лінійному розгляді цих

дефініцій. Проте оскільки «концепт, пов'язаний знаком» [Никитин 1983, с. 48], є суму значень і поглядів на світі у свідомості людини, якусь концептуальну систему, яку можуть активізувати вище перелічені структури, можна говорити про існування певної ієрархії когнітивних структур. Сценарій є більш повним пакетом інформації і містить прототипові знання, пов'язані в часі з кількома цілими епізодами або ситуаціями, які, в свою чергу, детерміновані культурними та соціальними факторами. Р. Шенк, Л. Бірнбаум і Дж. Мей розглядають сценарій як уявлення інформації про стереотипні епізоди: «Добре розроблений сценарій – це, по суті, заздалегідь заготовлений причинний ланцюжок, який представляє звичайну послідовність подій. Використовуючи сценарій, суб'єкт, що розуміє, може пов'язати воедино ідеї, які можуть бути співвіднесені за своїми зовнішніми рисами: він робить це, спираючись на структури пам'яті, в якій вони вже пов'язані» [Шенк, Бірнбаум, Мей 1989, с. 40]. На думку М. Мінського [Minsky 1980, S. 16], сценарії виробляються на основі інтерпретації текстів (протяжних висловлювань), при якій ключові слова та ідеї створюють тематичні, або сценарні структури, які витягуються з пам'яті на основі стандартних, стереотипних значень. Сценарії мають структуру, в якій М. Мінський виділяє чотири рівні, серед яких для запропонованого дослідження релевантні два:

- 1) поверхнево-синтаксичний кадр, найчастіше представлений структурою «дієслово + ім'я»;
- 2) поверхнево-семантичний кадр – значення слів, прив'язані до дії.

Сценарій у запропонованій роботі важливий тому, що дослідження поставленої проблеми передбачається будувати саме на основі емпіричних спостережень поверхневих структур висловлювань, що підпадають під категорію процесивного збільшення або зменшення, з подальшим проникненням у їхню глибинну семантику. Виходячи з того, що сценарій може розглядатися як особливий вид кадру [Баранов, Добровольський 1991, с. 7], ми можемо поставити його з невеликими припущеннями на один рівень

із кадром. Сценарій тісно пов'язаний із поняттям сцена, яке використовується, коли маються на увазі почерпнуті з реального світу досвідчені дані, дії, об'єкти, сприйняття, а також індивідуальні спогади про все це. Вона визначає фактичні, онтологічні ролі учасників події, які залишаються незмінними у всіх кадрах, а кадр визначає їх семантико-синтаксичні відносини.

У. Чейф [Чейф 1975, с. 16] свідчить, що вперше спостерігається подія ми, безсумнівно, усвідомлюємо через сприйняття. Розуміння певної ситуації зводиться, передусім, спроби знайти у пам'яті знайому ситуацію, подібну до нової. Обробка нових даних здійснюється із застосуванням що міститься у пам'яті раніше накопиченого досвіду. Досвід організується за допомогою стереотипних моделей, які вже є у свідомості. Упорядкування понять, що виникають у результаті надходження зовнішніх сигналів, призводить до відокремлення подібних уявлень від несхожих. У позначенні таких процесів У. Чейф використовує термін «схема».

Саме схеми визначають нашу концептуальну організацію досвіду, наше ставлення до нього, пов'язані з ним очікування, а також те, як ми розповідатимемо про нього. Цей термін знаходиться в одному смисловому ряду з когнітивними структурами та концептами, хоча в деяких роботах ці поняття розмежовуються [див. Wills 1992, S. 232]. Отже, на основі досвіду сцен реального світу у свідомості виникають концептуальні схеми, що активізуються за допомогою слів з мовного кадру. Можна сказати, що мовні одиниці (слово, висловлювання, мовні категорії) проектується на певні пласти знання та свідомості.

Оскільки, у нашому уявленні, схеми є операційний шабелі і до утворення концепту, це поняття може бути використане в описі та моделюванні різних типів виразу аналізованої в роботі лінгвістичної категорії. Понятійна категорія схема використовується, коли мається на увазі одна з концептуальних систем або структур, які з'єднуються в щось єдине при категоризації дій, інститутів та об'єктів, а також для позначення різних

репертуарів категорій, що виявляються у наборах протиставлення, прототипних об'єктів і т.д. [Филлмор 1999, с. 339]. Найбільш загальні чи типові характеристики концептуальних інстанцій організуються навколо прототипів. Теорія прототипів дозволяє структурувати категорію, під якою розуміються ментальні об'єкти, що відображають наші знання про онтологію, про сутність світу, доказ того, що навколишній світ не хаотичний, а певним чином структурований [Бабушкін 1996, с. 17]. Категорія може бути репрезентована і завдяки концепту, завдяки ментальному опису [Löbner 2003, S. 257], тому прототип можна охарактеризувати з тієї точки зору, що він повинен відображати категоріально суттєві властивості нашого уявлення про об'єкт та ін., наскільки він наближений до типової або репрезентативної концепту. Прототипова організація значення обумовлена, насамперед, обмеженістю ресурсів людської пам'яті при тому, що безліч пізнаваних і підлягають категоризації об'єктів та ситуацій нескінченно. Прототиповий підхід дозволяє системним чином вирішити питання полісемії. У роботах К. Ганзель [Gansel 1992, S. 87] та Х. Гросса [Gross 1998, S. 56] прототип є признаком типизації («das Merkmal Typikalität») поняття. Прототип може інтерпретуватись як конкретне поняття. У той самий час він здатний відбивати і структуру всього класу понять загалом. При цьому приналежність до класу репрезентативів тих чи інших лексичних одиниць визначається загальними базовими ознаками з прототипом.

Таким чином, погоджуючись з Н.Н. Болдиревим, доцільно акцентувати вихідні положення та основні принципи прототипового підходу на наступних моментах:

- об'єкти реального світу мають певну схожість і відмінність, тобто реальний світ не хаотичний, а певним чином структурований, що дозволяє нашій свідомості групувати об'єкти реального світу та інших можливих світів у певні розумові категорії;

- елементи категорій нерівнозначні між собою: деякі елементи є психологічно більш виділеними, ніж інші. Це визначає внутрішню структуру

категорій, у яких виявляються центральні, типові для цієї категорії елементи

– прототипи і менш типові елементи. Ступінь наближення різних елементів категорії до ядра визначається так само ступенем їхньої загальної подібності з прототипом;

– навколо прототипів групуються (у свідомості людини) всі інші елементи, що входять до цієї категорії. Відповідно категорії формуються навколо прототипів, які виступають як когнітивні точки референції (опорні точки). Вони втілені все найхарактерніші ознаки категорії, що дозволяє з прототипу розпізнавати всю категорію загалом [Болдырев 2000, с. 77-78].

Справедливо помічено, прототипи сприяють швидкій організації наших концептуальних знань [Meibauer 2002, S. 189], тому що дуже часто, ми не замислюючись, упізнаємо різні об'єкти реальної дійсності і позначаємо їх відповідними словами, тому що всі значення слова пов'язані між собою і утворюють складне семантичне смислову структуру слова, визначення якої залежить насамперед від самої природи основної семантичної категорії [Кийко 1999, с. 5].

Якщо розуміти під концептом ізольоване від зовнішніх умов освіту, то конкретним його проявом у заданій ситуації стає гештальт. Гештальт (у перекладі з німецької мови - образ) - це когнітивна та психічна структура, яка характеризує людське сприйняття та інтерпретацію і не зводиться до сукупності її частин [Кубрякова 1996, с. 85], а також отримане в результаті сприйняття абстраговане зовнішнє враження [Солсо 1996, с. 361; с. 282]. Гештальт може брати активну участь у процесі зберігання інформації [Роговин 1966, с. 38].

Слід зазначити, що розгляд наведених вище ментальних структур був самоціллю. Звернення до цього аспекту обумовлено тим, що кожна з цих структур займає певний смисловий ієрархічний сегмент у відображенні реальної та віртуальної дійсності, що вербується лексичним засобами мови, а також репрезентується іншими одиницями, що входять до його арсеналу. Сукупність цих структур, що сполучаються з мовними категоріями, утворює

цілісну мовну картину світу, іменовану в етнічному сенсі «номос», а особистісному – «типос» [Бардіна 1996, с. 3]. Отже, проведений історико-змістовний аналіз слід розуміти як попередній ступінь розгляду характеристики мовної картини світу.

1.5 Загальна характеристика мовної картини світу

У вирішенні загальної та приватних завдань дослідження ми виходимо з того, що людина сприймає навколишній світ мінливим, таким, що рухається. Наслідком цього є наявність у загальній картині світу, що фіксується та відображається мовними засобами, особливого фрагмента – процесуально-подійного. Він формується на рівні сполучення мови та мислення співвідношенням дієслівної семантики з діями, станами та відносинами, що існують у динамічній частині реального світу, та складається з семантичних полів, співвіднесених з понятійними категоріями дії, стану, відносини [Казарін 1995, с. 199]. Так, в основі моделі світу лежать категорії, що становлять позамовну дійсність у вигляді змістовної дискретної сутності: для когнітивної моделі це когнітивні (понятійні) категорії, а для мовної моделі – семантичні моделі мови. Семантичні категорії, «втілені в конкретних мовних засобах (лексичних, граматичних та ін.), специфічних для кожної мови»; вони «тісно пов'язані зі сферою конотацій, тобто додатковим змістовим змістом, співвіднесеним із образним мисленням, і зі сферою структурних значимостей та функцій, тобто з різними типами суто мовного знання» [Васильєв 1990, с. 138]. Когнітивні категорії, представляючи знання людини, орієнтуються на загальні закономірності навколишнього світу. Поява мовної картини світу зумовлено дією двох факторів – культурологічного та лінгвістичного. Оскільки мова є невід'ємною і найважливішою частиною будь-якої національної культури, то можливість проникнення в спосіб мислення нації та погляду на світ очима носіїв

можлива лише за умови знання мови, якою говорять представники даного культурного соціуму. Адже «кожна цивілізація, соціальна система характеризується особливим способом сприйняття світу» [Гуревич 1972, с. 17].

Передумови наукового розуміння мовної картини світу слід шукати у поглядах У. фон Гумбольдта [Humboldt 1973, S. 6-11], які отримали розвиток у роботах Й. Тріра, який думав, що кожна мова, будучи по-своєму неповторною та оригінальною, створює виражену ним же подібність реальності [Trier 1931, S. 20]. Ці ідеї сприйняв А.А. Потебня, який зазначав: «Як окреме слово стає між людиною і предметом, так вся мова (як світогляд вищої одиниці народу) – між людиною і природою, що діє на нього...» [Потебня 1993, с. 29]. У ХХ столітті дослідження мовної картини світу (мовного світобачення) відбувається у межах гіпотези лінгвістичної відносності. Цей етап розгляду мовної картини світу пов'язаний з іменами Л. Вайсгербера, Е. Сепіра та Б. Уорфа.

Лінгвістична концепція Е. Сепіра безперечно пройшла через фарватер гумбольдтовського вчення про мову, оскільки основним джерелом його концепції, звичайно, були праці В. Гумбольдта. Він виходив з них і у своїй спільній типології мов, і в галузі лінгвістичної характерології, що сягає вчення В. Гумбольдта про характер мови, а саме про внутрішню форму мови.

Друге формулювання гіпотези лінгвістичної відносності дав Б. Уорф: «Ми розчленовуємо світ, організуємо його в поняття і розподіляємо значення так, а не інакше, в основному тому, що ми є учасниками угоди, яка наказує подібну систематизацію. Ця угода має силу для певного мовного колективу та закріплена в системі моделей нашої мови» [Сепір 1993, с. 175].

Хоча сам термін «мовна картина світу» (*sprachliches Weltbild*) був у науку Л. Вайсгербером. Але в авторів лінгвістичної відносності фігурувало це поняття в деяких витримках з робіт Е. Сепіра: «Світ мовних форм, взятий у межах даної мови, є завершена система позначення ... Мови є по суті

культурними сховищами великих і самодостатніх мереж психічних процесів» [Сепір 1993, с. 252-255].

В даний час мовна картина світу є об'єктом дослідження багатьох вчених і розглядається як з позицій традиційної лінгвістики, так і з погляду когнітивного підходу. Адже це важлива складова частина загальної концептуальної моделі світу в голові людини, тобто сукупність уявлень і знань людини про світ, інтегроване в якесь ціле і допомагає людині в подальшій орієнтації при сприйнятті і пізнанні світу [РЧФ 1988, с. 169].

Картина світу, відбита, як заведено говорити, в голові людини (хоча важко сказати – чи справді це відбувається в голові, вірніше, в мозку, оскільки за однією з сучасних теорій отримання інформації – лептонною – це відбувається поза, тому вірніше говорити – в свідомості людини (Л.Р.), є надзвичайно складним явищем. «Це особлива освіта, яка постійно бере участь у пізнанні світу і задає зразки інтерпретації сприйманого. Це – своєрідна сітка, що накидається на наше сприйняття, на його оцінку, що впливає на членування досвіду і бачення ситуацій і подій, і т. п. через призму мови та досвіду, набутого разом із засвоєнням мови і включає не тільки величезний корпус одиниць номінації, Але і певною мірою і правила їх утворення та функціонування» [Кубрякова 1997, с. 47].

Картина світу, повторимося, надзвичайно варіативна, мінлива, непостійна. Кожен індивід, кожна конкретно-історична епоха має свою власну картину світу, єдину і неповторну. Це – глобальний образ, що лежить в основі світогляду людини, тобто виражає суттєві властивості світу у розумінні людини внаслідок її духовної діяльності [Постовалова 1988, с. 9].

З цим можна погодитися, додавши чуттєвий досвід людини, оскільки він відрізняється від індивіда до індивіда. «Засвоєння системи мовного знання, представленого у лексиконі та граматиці, відбувається на початковому етапі усвідомлення буття людини і є частиною процесу формування свідомості представника тієї чи іншої мовної спільності. Засвоєння текстових знань становить одну з найбільш суттєвих сторін

життєдіяльності людини протягом усього її життя, та ефективність цієї діяльності багато в чому визначається рівнем засвоєння власного мовного знання. Критерієм відповідності текстових знань реальної дійсності є емпіричний досвід індивіда, що ґрунтується на фізичній взаємодії з предметним світом через чуттєве сприйняття» [Кравченко 1996, с. 15].

І як наслідок – свідомість людини відображає властивості реальної дійсності у вигляді цілісного психічного образу або «картини світу», закріплюючи цей образ у мовних формах. Свідомість не конструює об'єктивної дійсності, вона, відображаючи її за допомогою мови, закріплює результати пізнавальної діяльності та суспільно-історичного досвіду у знаковому значенні мовних елементів [Уфимцева 1970, с. 14].

При цьому картина світу синтезується людиною в результаті безпосередніх контактів зі світом, з наявного матеріалу об'єктивної дійсності та культури, в яких закладені всі відомі зразки та варіанти картин світу, на базі інтуїції про світ, що пробуджуються в людині під впливом культури. Оскільки «мовна картина світу є вторинне існування об'єктивної картини світу» [Колшанський 1990, с. 40], то мова безпосередньо бере участь у процесах, пов'язаних із картиною світу.

По-перше, у його надрах формується мовна картина світу, одне з найбільш глибинних верств картини світу в людини. По-друге, сама мова висловлює та експлікує інші картини світу, які за допомогою спеціальної лексики входять у мову, привносячи до неї риси людини, її культури [Белая 2000, с. 6-7] і, що дуже важливо стосовно лінгвістики, картина світу у будь-якому разі має бути тим чи іншим чином оформлену систематизацію плану змісту мови [Корнілов 1999, с. 4] та її висловлювання.

Виходячи з результатів теоретичного аналізу базисних понять, ми спробуємо далі окреслити основні характеристики цікавого для нас концепту.

1.6 Концепт «ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА»

У розгляді поставленої проблеми слід вдатися одночасно до методики «парадигматичних полів» Й.Тріра та «синтагматичних» В. Порцига. Це зумовлено тим, що необхідно окреслити, хоча б спочатку схематично, ментальну структуру, що репрезентується лексичними засобами мови, її організацію на рівні смислових сегментів (або фреймів), а далі встановити їх заповнюваність лексикою. Однак ця методика не може вважатися еклектичною, оскільки цілком узгоджується з положеннями наукової дедукції та індукції.

Відомо, що ставлення до зовнішньому світі, які у генезі статусу знання (повсякденного і наукового), виникають насамперед у результаті емпіричних спостережень. Ці спостереження структуруються залежно від регулярності і суміжності спостережуваних явищ і процесів, що призводить до формування ментальних структур, іменованих, як випливає з результатів теоретичного аналізу категоріями та концептами. Ці структури (на рівні їх елементів) піддаються вербалізації та входять у картину світу носіїв мови.

Безпосередньому сприйняттю підлягають, без жодного сумніву, будь-які зміни в навколишній дійсності. Візуально зазначається, наприклад, зміна зростання дерев, трави, зміна дня і ночі, сезонів та ін. Усі ці факти можуть бути підведені під категорію «ЗМІНА». Проте сама ця категорія охоплює уявлення про миттєві зміни (Випав сніг), недискретні протяжні зміни (Трава росте) та дискретні (За добу бамбук зростає на 35 сантиметрів). Тому зазначена категорія може бути зведена до сукупності декількох концептів, а саме: концепту «МИТТЄВА ЗМІНА», концепту «ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА», «КАУЗОВАНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА» і т.п. ми і зупинимося на його логіко-філософських, а далі і на лінгвістичних особливостях.

Слід зазначити, що у філософському розумінні повсякденному уявленню про зміну відповідає теорія розвитку. При цьому під розвитком за типами спрямованості розуміються і прогресивні зміни, і регресивні, і

необоротні якісні зміни в межах того самого рівня організації «(так званий розвиток в одній площині)» [МД 1981, с. 343]. При цьому суттєвою характеристикою зміни належить його незворотність [Пригожин, Стенгерс 2003, с. 63-69].

Повертаючись до найпоширенішому (повсякденному) уявленню, слід зазначити, що в основі зміни лежить теорія порівняння. Саме при порівнянні предметів, явищ, якостей виводиться як єдине, так і різне, при цьому, як правило, акцентується на чомусь конкретному. І при цьому порівняння асоціюється з наявними у етносу уявленнями як про конкретний предмет, так і про картину світу в цілому.

Людська свідомість здатна асоціативно переходити від світу даного у відчуттях, до абстрактних від нього властивостей, від об'єктивного сприйняття до сприйняття суб'єктивного: прагнення одухотворити речове та уречевити ідеальне, вдихнути життя в предмети і нагородити предметними ознаками. , і чуттєво сприйманого «можливого світу», у якому реальність простежується через призму її інобуття завдяки «звичайності» асоціативних зв'язків і мовної компетенції, що говорять мовою [Телія 1981, с. 44].

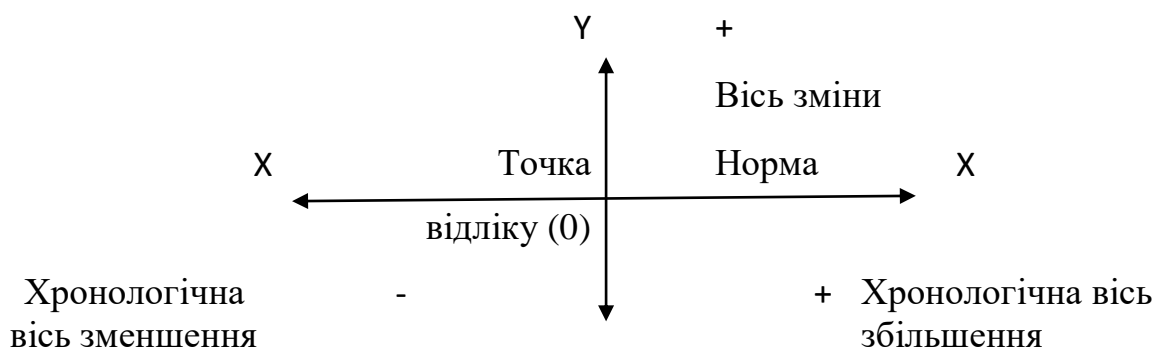
Поняття асоціації покладено основою багатьох мережевих моделей розуму, сутнісно які є ланцюжка одиниць (вузлів), пов'язаних відносинами асоціацій різних типів [Лагута 2000, с. 18]. Адже кожне слово оточує «асоціативне сплетення», з якого це слово перебуває у свідомості вже у з іншими лексичними одиницями [Ullmann 1973, S. 300].

Так виділяють інгерентні асоціації, які беруть участь у формуванні зв'язних значень, що відображають елементи предметного ряду: ці значення зберігають той же логічний порядок, що і вихідні значення – вони вказують на предметні властивості і адгерентні асоціації, що змінюють логічний порядок зв'язкових значень слів, використовуються при позначенні властивостей непередметних сутностей [Телія 1981, с. 44].

У результаті концепт можна визначити як розумовий образ досить широкого структурного діапазону: а) по горизонтальній осі – від

узагальнених наочних образів до логічних понять; б) по осі вертикальної – з різним ступенем експлікування його глибинних смислових шарів [Алефіренко 2003, с. 89].

Тому не випадково, модель світу А.Я. Гуревич визначає як «сітку координат», за допомогою якої люди сприймають дійсність і будують образ світу, що існує в їх свідомості [Гуревич 1972, с. 15-16]. Спробуємо, однак, визначити загальну структуру концепту «ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА». У найзагальнішому вигляді досліджуваний концепт має таке схематичне уявлення:

Нам мислиться, що «скелет» концепту, що вивчається, можна представити у вигляді осі координат, де вісь абсцис вказує на зміну по відношенню до початкової (актуально спостерігається) величини, а вісь ординат маркує вихідний стан. Одночасно вісь X може бути використана в моделюванні концепту (як і його окремих смислових сегментів) для розміщення хронологічних характеристик вербалізуючого стану одиниць. Обов'язковими елементами буде нульова точка відліку (норма) та полярні точки (+, -), якими може визначатися ступінь зміни об'єкта дійсності: його розміру, обсягу, величини, тяжкості, повноважності, дискретності та ін. При цьому під «нормою» розуміється вихідний стан предмета або явища, оскільки зміна – це і є «ні що інше, як зміна, що змінює щось колишнє» [СРЯ 1990, с. 243]. Символ «+» є показником процесуальної зміни зі збільшенням вихідних характеристик предмета, його суб'єктивно оцінюваних та об'єктивних якостей щодо нульової точки (норми). Символ «-» є показником

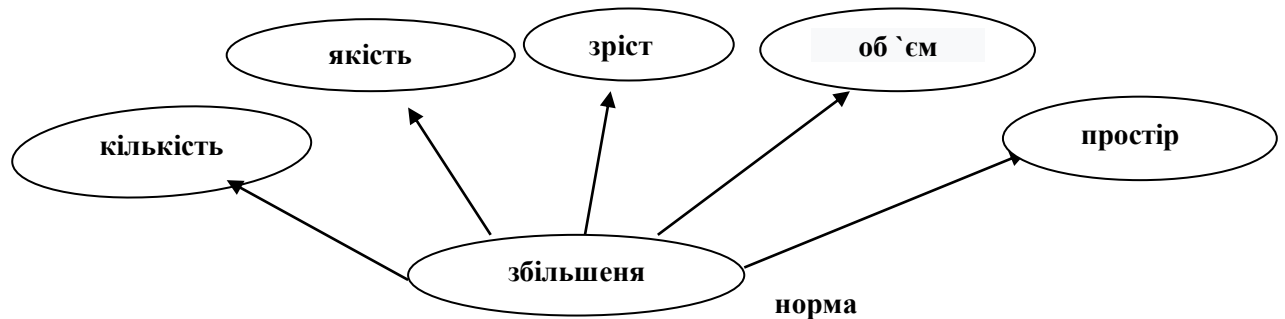
процесуальної зміни у напрямі зменшення колишніх характеристик предмета, його суб'єктивних та об'єктивних якостей щодо нульової точки (норми).

Наявність позитивних і негативних показників обумовлено діалектикою природи: явище має своє заперечення. Навіть у мовній сфері це знаходить свій вияв. Елементарний приклад – наявність антонімів. Проте дивовижніше прояв цього «природного антагонізму» у напрямі, як ономастика. У цьому доречно звернутися до цікавого спостереження О.Н. Трубачова з області топонімії. Автор зауважує: «Назви, що включають визначення Старий і Новий, представляють в топонімії щось абсолютно звичайне. Їх позамовне мотивування та природа не потребують доказу. При цьому, звичайно, першими з'являються назви на «Новий» (New York, La Nouvelle Calédonie, New South Wales, Nava Gandhara). Назви на «Старий» зустрічаються набагато рідше і тоді, коли назва з елементом «Новий» вже є, і «Старий» практично завжди виявляється другим членом опозиції» [Трубачев 1999, с. 99].

Уявлення про кадри як про ментальні одиниці, уможливорює припущення про те, що вони (фрейми) складають основу, з якої формується структура концептів [Ковалевич 2004, с. 27]. Адже вербалізовані знання про зміну спричиняють також певну фреймову структуру, що забезпечує адекватну когнітивну обробку стандартних ситуацій. У такому разі на основі аналізу ментальних уявлень зміни, зробленого з опорою на лексикографічні матеріали [СРЯ 1955; РСР 1971; РСР 1975; РСР 1977; СРЯ 1984; ТСРГ 1999; Wörter und Wendungen 1988; Synonym-Wörterbuch 1974] ми узагальнено можемо виділити такі смислові сегменти загального процесу зміни:

- 1) зміна зростання;
- 2) просторова зміна;
- 3) кількісна зміна;
- 4) зміна якості.

При цьому необхідно підкреслити, що зміни, що окреслюються смисловими сегментами концепту, можуть відбуватися з реальними об'єктами дійсності і проектуватися в сферу абстрактних уявлень.

У цілому нині структура концепту організується зазначеними смисловими сегментами (фреймами), отримують мовне закріплення у картині світу носіїв німецької мови. Якщо звернутися до докладнішої класифікації, запропонованої Х. Шрайбером і К.-Э. Зоммерфельдом у межах традиційної семантичної теорії, можна окремо вказати зміна ваги, зміна інтенсивності, зміна висоти [Schreiber, Sommerfeldt 1987, S. 21-22], але ці категорії, як нам видається, можуть бути віднесені до розряду видових, тоді як родовими виступають саме наведені на схемі. Самостійність інших семантичних просторів відповідає умовам когнітивного підходу, оскільки ці сегменти інтегровані в мовну картину світу у складі зазначених смислових сегментів.

Безсумнівно, що для лінгвістики значний інтерес представляє з'ясування лексичного генези, що репрезентує змодельований концепт у його смислових сегментах (тут і далі ми використовуємо термінологічні позначення «смисловий сегмент» і «фрейм» як абсолютні синоніми; однак перший з них є кращим, оскільки системи, названі другим, «вивчають, зокрема, у сучасних роботах з штучного інтелекту під загальним найменуванням фреймів» [Дейк ван 1989, с. 13].

Цей інтерес не є самоціллю, він націлений на вирішення суттєвої проблеми, програмно сформульованої Т.А.ван Дейком: «Як одного з головних компонентів загальної теорії комунікативно-мовної взаємодії виступає когнітивна теорія вживання мови. Ця теорія повинна не тільки

відкривати доступ до процесів та структур, що забезпечують продукування, розуміння, запам'ятовування, репродукування та інші види когнітивної обробки речення та висловлювання, а й пояснювати, як відбувається планування, виробництво та розуміння мовних актів.

Когнітивна теорія цього типу особливо повинна прагнути до прояснення характеру зв'язків між різними когнітивними (концептуальними) системами та умовами успішності мовних актів у конкретних ситуаціях. Крім таких когнітивних феноменів, як уявлення бажання, уподобання, норми та оцінки, велика також роль конвенційного знання. Його можна вважати основним (і до того ж соціальним за своїм характером) фактором, що визначає функціонування інших систем, що забезпечують комунікацію... ,

Серед мовних феноменів особливий інтерес у плані виявлення закономірностей формування упорядкованих структур у мисленні становлять частини мови, категоріальне значення яких, маючи вихід і в лексику та в граматику, містить, з одного боку, інтегруючу, узагальнюючу інформацію про індивідуальні лексичні одиниці класу, а з іншого боку включаючи відомості про специфіку цього узагальнення, що відрізняє даний клас слів від інших. Ми у своїй роботі зупиняємось далеко не випадково на граматичному класі дієслів сучасної німецької мови. Адже дієслово є найчисленнішим лексико-граматичним класом слів, він становить $\frac{1}{4}$ всього словникового складу мови [Erben 1964, S. 21], має конструктивну організуючу силу, відрізняється складністю і багатогранністю відносин, в які вступає з іншими словоформами або класами слів. Так як у системі когнітивних наук лінгвістика залишається головним постачальником матеріалу для дослідження структур людського мислення, виявлення існуючих способів упорядкування інформації в пам'яті носія мови, продемонструємо нижче, які мовні засоби, здатні відображати репрезентацію фреймової структури концепту «відносного процесуального зміни», на основі словникових тлумачень. Адже когнітивна лінгвістика, вивчаючи ментальні основи розуміння та продукування мови, наголошує на тому, як структури мовного

знака представляються («репрезентуються») та беруть участь у переробці інформації [Дем'янков 1994, с. 21]. А.А. Кібрик справедливо підкреслює, що когнітивний підхід до мови – це переконання, що мовна форма, зрештою, відображає структури людської свідомості, мислення та пізнання [Кібрик 1994, с. 126], стає нагальним завданням при створенні інтелекту, зберігання та користування інформацією. Лексико-семантична група дієслів з узагальненим значенням «відносна процесуальна зміна» представлена в українській мові, яка використовується як конфронтативне тло дослідження, наступними лексичними одиницями [СРЯ 1955; РСР 1971; РСР 1975; РСР 1977; СРЯ 1984; ТСРГ 1999], які тлумачаться один через одного, відображаючи позитивну (вище норми) та негативну (нижче норми) зміну реальних та ментальних об'єктів:

ФРЕЙМ	ШКАЛА ЗМІНИ	
	+	-
кількість	збільшуватися, підвищуватися, підніматися, розмножуватися, накопичуватися	зменшуватися, знижуватися, скорочуватися, знижуватися, падати
якість	збільшуватися, посилюватися, ущільнюватися	зменшуватися, слабшати
зріст	збільшуватися, рости, проростати, сходити,	
об'єм	збільшуватися, додаватися, одужувати, розширюватися	зменшуватися, худнути, зменшуватися, зменшуватися, скорочуватися
простір	збільшуватися, розширюватися, подовжуватися, роздмухуватися, розтягуватися, розповсюджуватися	зменшуватися, скорочуватися, звужуватися, коротшати, з'їжджатися

При формуванні розряду ми виходили з того, що дієслова утворюють множинність різноманітних засобів, якими може бути виражений більш менш близький зміст і які виявляються спорідненими в силу співвіднесеності з одними і тими ж явищами дійсності, що знаходить відображення в мові.

Головне, що в основі їх значення лежить зміна, точніше зміна стану об'єкта реальної дійсності без прямого впливу людини і обов'язковий

результат: обов'язкова зміна предмета або його характеристики. З погляду когнітивної лінгвістики дієслово грає важливу роль у структурі концепту, будучи у багатьох випадках центральною лексемою фрейму, є найкращим засобом вираження різноманітних комунікативних намірів.

Дієслово особливо цікавий у плані дослідження нерозривної єдності його лексичних та граматичних значень, оскільки він, за словами Н.Ю. Шведової, «не просто утворює глибоко розгалужений і великий клас слів, що називають процес, а й виявляє прагнення активного проникнення у сфери інших класів, багато в чому диктуючи їм шляхи поповнення та внутрішніх перегрупувань» [Шведова 1995, с. 414].

В українській мові, як показує вже первинний аналіз, переважна частина лексичних одиниць здатна відображати кілька, часом і всі, категорії процесуальних змін. Примітно, що вони представлені зворотними дієсловами. Це далеко не випадково, оскільки основний зміст концепту визначається вихідним «наївним уявленням» [Кошарна 2002, с. 12-13], що формується внаслідок емпіричних спостережень за навколишньою дійсністю. У німецькій мові існує значно більше лексичних одиниць даного граматичного класу слів, здатних передати значення «відносно процесуальне зміна». Корпус дієслів, сформований на основі суцільної вибірки з різних тлумачних, синонімічних, тематичних, стилістичних, фразеологічних словників німецької мови, а також з урахуванням даних, отриманих під час спостереження над фактичним мовним матеріалом, розподіляється в смислових сегментах концепту, що вивчається таким чином:

Wachsen sich vervielfachen ansteigen aufsteigen sich mehren sich verdoppeln sich vermehren sich steigern	wachsen sich verdichten sich steigern sich verdicken	sich vermehren wuchern gedeihen sich fortpflanzen wachsen	anschwellen zunehmen sich verlängern sich vergrößern	sich weiten sich ausweiten sich erweitern sich ausdehnen
Кількість	Якість	Зріст	Об'єм	Простір

У фрагменті мовної дійсності, що розглядається, ми враховуємо виключно експліцитно некаузовані цілеспрямованою діяльністю процесуальні зміни. Таким чином, ми відмежовуємо виділений концепт від суміжного «ЦІЛЕНАПРАВЛЕНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА», який входить у єдину категорію змін, проте формується дієслівною лексикою іншого – транзитивами.

І тут при першому огляді впадає у вічі, що значну частину лексичного корпусу утворюють рефлексивні дієслова. Проте значний, на відміну корпусу російської, і питому вагу неперехідних дієслів.

Після попереднього представлення лексичного корпусу, що концептуалізує процесуальну зміну, буде доречно пояснити мотивацію вибору саме дієслівної лексики як об'єкт дослідження.

1.7 Дієслівна лексика в концептуалізації дійсності

Дієслово як частина мови означає дію або стан як процес. Він, виступаючи організуючим центром речення (в термінології когнітивної науки – «пропозиції-висловлювання», визначає зміст та взаємовідносини актантів, є найкращим засобом вираження всіляких почуттів [Бабенко 1989, с. 65], має здатність репрезентувати цілу подію. Він, як правило, означає певний континуум змін у тій чи іншій сфері об'єктивної дійсності, тобто має своїм референтом певний змінний аспект реального світу і таким чином характеризується більшою мінливістю, ніж інші частини мови [Сильницький 1986, с. 2]. У дієслові спостерігається відповідність між денотативною семою процесу та мовною, граматичною, категоріальною семою процесу. Відомо, що денотат дієслова – ситуація; дієслово є «ніби концентрованим виразом цілої ситуації» [Шмельов 1976, с. 10], до складу якої входять субстанції з їх ознаками та процеси з їх характеристиками [Гайсіна 1980, с. 56].

Таким чином, складний характер денотату дієслова (світ подій, дій та відносин) детермінує те, що «мовне значення дієслівних лексем є складним феноменом» [Уфимцева 1974, с. 113], а це, у свою чергу, пояснює особливу синтаксичну роль дієслова, який здатний як відображати ситуацію, а й комплекс ситуацій, стаючи у своїй інструментом аналізу, синтезу, кодування і вираження взаємозв'язку між предметами і явищами.

При цьому поняття процесу у визначенні дієслова включає різноманітні значення: конкретна дія, рух і переміщення в просторі, фізичний і духовний стан, діяльність органів чуття, зміна стану і т. д. [Розенталь, Теленкова 2001, с. 81]. Для нас важливим є те, що «процеси сприймаються з предметами, які від них невіддільні» [Баллі 1955, с. 52]. Як бачимо, значенням дієслів більшої частини розрядів властива сема «процесуальність». Вона може спостерігатися і в іменників, але на відміну від іменників дієслова спрямовані на вираження процесу. Сема «процесуальності» відображає щось, що протікає в часі, вона висловлює поняття про процес у найширшому значенні слова. Сема «процесуальність» організує семантику дієслова. Інші семи, що входять у значення дієслова, так чи інакше, пов'язані з цією семою, обумовлені нею [Гайсіна 1980, с. 13].

Ми далі зупинялися на таких лексичних одиницях, у словникових дефініціях яких, крім прямого значення «процесуальності», спостерігалось експліцитне вираження додаткової семи «відносної процесуальної зміни». Дієслова із загальним системним значенням є представниками «деякої єдиної схематизації досвіду чи деякого знання» [Філмор 1988, с. 67].

Аналіз семантики тематично споріднених дієслів в рамках кадру як структури для представлення знань заснований на тому, що семантика дієслова є більш складним, ніж позначення дії, процесу або стану. Понятійна основа дієслівної семантики значно складніша, невизначеніша, розпливчастіша. Метод субституції дозволяє уточнити намічені раніше дистрибутивні формули дієслівних конструкцій і розподілити дієслова за відповідними лексико-семантичним класами, а також виявити залежність

дистрибутивних оточень не тільки від власної семантики, а й від семантики його оточення [Ветчинкіна 1975, с. 15]

У лінгвістичної теорії неодноразово робилися спроби розмежувати дієслова за змістом на певні класи, групи, розряди тощо. буд. [Уфимцева 1986; Сильницький 1986; Васильєв 1990; Кузнецова 1986; Болдирєв 1994; Гулига, Шендельс 1969; Ballmer 1986 та ін.].

О. Есперсен писав, що дієслова можна розділити на «...що позначають дію (їсть, дихає, вбиває, говорить і т. д.), що позначають процес (стає, росте, втрачає, помирає тощо) і позначають стан (спить, залишається, чекає, живе, знає та ін.), хоча є також чимало дієслів, які важко включити до будь-якої з цих класів (опирається, зневажає, догоджає) [Есперсен 1958, с. 95]. Загальновідома традиційна класифікація дієслів, заснована на їх функціонально-граматичних показниках, за якої виділяються перехідні/неперехідні, зв'язкові та допоміжні. Крім цього класифікують дієслова та за іншими критеріями, наприклад: статичність та динамічність; граничність та ненасиченість; суб'єктність та об'єктність та ін. Кількість угруповань дієслівних предикатів, заснованих головним чином на їхній лексичній семантиці, так само численно і нескінченно. На особливу увагу заслуговує класифікація англійських дієслів, розроблена Г.Г. Сильницьким з урахуванням як синтаксичних, так і лексичних параметрів. Основні параметри його семантичної класифікації – це зовнішня дистрибуція та характер сімного складу лексичного змісту дієслівних імен, названого автором теорією внутрішньої дистрибуції семантичних ознак, що констатують логіко-предметний зміст дієслів [Сильницький 1986, с. 12]. Характерною рисою дієслова є його співвіднесеність з певними іменами, що є не так мовною закономірністю, як універсальною властивістю людської думки та відображенням реальних зв'язків між речами, явищами, процесами, що існують у світі. Дієслово як предикатне ім'я за своєю природою семантично недостатнє, бо найменування дії, що позначається ним, задається щодо двох семантичних категорій – сфери суб'єкта та сфери об'єкта. Це

властивість дієслівної номінації при самому становленні дієслова як знака, задає йому комунікативно-релевантні ознаки, перетворюючи дієслово на макет майбутнього речення [Уфимцева 1980, с. 73]. Тому цілком можливо уявляти цілу ситуацію узагальнено; у своїй процесі, дії, відносини зазвичай сприймаються одночасно з предметами, явищами, подіями, яких вони неотделимы. Семантика дієслова – величина багатовимірною, яка визначається як його власними семантичними потенціями, так і впливом контексту [Амінова 1988, с. 3]. Тут важливо враховувати повний ракурс відносин, що пов'язує описувану ситуацію, а саме логіко-семантичні відносини: результативно-наслідкові, цільові, причини, образи та манери дії. Йдучи від понятійної картини світу до мовної, можна розкрити й описати різні способи об'єктивації у мові однієї й тієї ж поняття, виявити розбіжності в інтерпретації цього поняття [Гайсина 1981, с. 8]. Дієслова мають у своєму розпорядженні одне або кілька значень. Вони, не порушуючи лексичного тотожності слова, співіснують у межах однієї семантичної структури. І кожне значення виявляє себе в одному або декількох варіантах маніфестування, що виявляються на семантико-синтаксичному рівні [Оксень 1973, с. 7]. Це тому, що смислова структура дієслова ширша, ніж смислова структура іменника і коло його значень рухливіше [Виноградов 1953, с. 7]. У дієслів більшою мірою, ніж в інших, виражений навмисний характер порівняння, що дуже важливо для нашого дослідження. Таким чином, синтаксичні, семантичні та морфологічні особливості, що характеризують поведінку дієслова, сприяють розумінню того, як служить мова відображенню світу, які фрагменти зупинили на собі увагу людини та реалізувалися за допомогою дієслів з урахуванням певної структури знань, пов'язаної із зберіганням інформації про світ або про конкретному явище. Однак внутрішньорівневі та міжрівневі зв'язки дієслів надзвичайно взаємопроникні, що ускладнює виділення ядерних та периферійних лексичних одиниць, що становлять процес зміни у його цілісності. Якщо виходити з того, що лексико-семантична група слів може бути з точністю виділена на основі словникових дефініцій [Попова,

Стернін 1984, с. 104], то і логічна організація лексико-семантичної групи може бути побудована тільки шляхом аналізу тлумачення її членів, що фіксуються тлумачними а також шляхом визначення місця лексико-семантичної групи в синопсисі ідеографічної класифікації словника [Корнілов 1999, с. 26], тому ми

- виділили, користуючись синонімічними та тлумачними словниками, лексико-семантичний розряд дієслівних одиниць, які мають значення відносної процесуальної зміни;

- знайшли у тлумачному словнику дефініцію кожного слова виділеної групи лексичних одиниць;

- визначили синонімічний ряд кожного члена лексико-семантичної групи;

- спробували проаналізувати та виділити найбільш загальні та різні ознаки в рамках загального та суміжних концептів, оскільки будь-яке явище, будь-який об'єкт реальної дійсності у науковому дослідженні повинен розглядатися в системі відносин з іншими об'єктами [Амінова 1988, с. 3].

Висновки до розділу 1

Відповідно до приватних завдань з теоретичного обґрунтування правомірності вивчення об'єкта дослідження у його предметному аспекті у попередньому розділі випускної роботи розглянуто особливості нового наукового напрямку – когнітивістики, – спроектованого на мовні дослідження та міцного закріплення під термінологічним найменуванням когнітивна лінгвістика. Одним з основних теоретичних постулатів цього напрямку є тісний зв'язок мови з уявленнями та поняттями. Цей зв'язок може здійснюватися на основі логічного мислення, що є основою концептуальних уявлень про світ. Мова у своїй розглядається як гнучкий інструмент

висловлювання думки, відповідно, мовна система вважається свого роду експлікацією розумової системи. Вона є засобом дискретизації, об'єктивації та інтерпретації знань.

У традиційних напрямках лінгвістики одним із простих способів опису та лексичної системи мови є польовий принцип опису значення слова, що проектується на нижчий рівень – категоризацію лексику по ЛСГ. Однак недоліком традиційного підходу, який жодною мірою нами не відкидається, оскільки він відповідав актуальному для певного періоду рівню наукового знання, була загальна орієнтація на вивчення «внутрішнього устрою» мови, її системно-структурної організації.

Традиційна лінгвістика не могла призвести до достовірного пояснення мовних явищ, оскільки зводила непроникну стіну між внутрішньою організацією мови та дійсністю, що відображається ним. У пошуках аналога семантичного поля на принципово іншій концептуальній основі було розроблено теорію семантичної репрезентації фрагмента дійсності – теорію кадру. Подальша деталізація цієї теорії призвела до моделювання на мовному матеріалі виділення інших ментальних структур отримання, зберігання та переробки інформації про навколишню дійсність. Когнітивний підхід до мови якраз і дозволяє заповнити прірву між мисленням і мовою, що є складовою розумової діяльності людини і відображає пізнання, виступаючи як основний засіб вираження думки. За такого підходу важливо усвідомлювати, що центральні для людської психіки ментальні структури, насамперед концепти, відбито у граматиці мов і саме граматична категоризація створює концептуальну сітку для розподілу всього концептуального матеріалу, виражений лексично.

Теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що сукупність суміжних концептів утворює структуру вищого порядку – категорію. Поряд із категорією щодо концепту виділяються й інші ментальні структури нижчого порядку, які й формують смисловий концептуальний простір. Органічне поєднання нового напрямку (когнітивної науки) з принципами вивчення мови

в його лексичному аспекті може бути досягнуто лише через мовну картину світу, оскільки в основі моделі світу лежать категорії, що становлять позамовну дійсність у вигляді змістовних дискретних сутностей: для когнітивної моделі це когнітивні (поняття) категорії, а для мовної моделі – семантичні моделі мови. Уявлення про зовнішній світ, які у генезі статусу знання (повсякденного і далі наукового), виникають у результаті емпіричних спостережень. Ці спостереження структуруються залежно від регулярності та суміжності спостережуваних явищ і процесів, що призводить до формування ментальних категорій та концептів, які на рівні їх елементів піддаються вербалізації та входять до картини світу носіїв мови. Безпосередньому сприйняттю доступні будь-які зміни у навколишній дійсності. Ці циклічні, фазові, континуальні та дискретні стани об'єктів дійсності, що реєструються свідомістю, і утворюють структуру ментальної категорії змін, яка вербалізується за окремими смисловими напрямками або сегментами. Зазначена категорія може бути зведена до сукупності декількох концептів, а саме: концептам «МИТТЯНА ЗМІНА» і «ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА», «КАУЗОВАНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА» та ін. У розглянутому фрагменті мовної дійсності враховуються виключно експліцитні некаузувані цілеспрямованою діяльністю процесуальні зміни. Виходячи з моделювання концепту по горизонтальній осі та вертикальній, концепт «ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗМІНА» представляється системою координат з відображенням вихідної точки відліку зміни та його спрямованості у бік зростання або зменшення з виділенням смислових сегментів процесу зміни зростання; тривимірних просторових характеристик, кількості та якості об'єктів, а також хронологічних показників вербальних конститuentів концепту.

Вивчення формування елементів мовної картини, які вербалізують процесуальні зміни, доцільно здійснювати на основі дослідження їх дієслівної репрезентації. Перевага такого підходу полягає у специфіці дієслова, якому більшою мірою властива сема «процесуальність».

РОЗДІЛ 2. КОГНІТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕЛЯТИВНИХ ДІЄСЛІВ

2.1. Лінгвістичний статус релятивних дієслів

У полі нашої уваги виявилися переважно динамічні дієслова, які позначають події чи процеси, пов'язані з тими чи іншими змінами. Крім того, тільки динамічні дієслова можуть бути «граничними» та «неграничними» [ЛЭС 1998, с. 105]. Граничні дієслова позначають дію, спрямовану до певної межі і вичерпуючу себе з її досягненням. Основним значенням граничності є вказівка на можливу межу, прагнення до досягнення межі, закладеної в семантиці дієслова. У той час як неграничні позначають дії, що не передбачають межі у своєму перебігу, і основним значенням неграничності є тривалість дії, відсутність вказівки на будь-які обмеження дії [Морковіна 1968, с. 10]. Крім того, значну частину виділених дієслів склали зворотні, значення яких виражає дію, спрямовану на саму дійову особу, яка є одночасно як суб'єктом, так і об'єктом дії [Лашкарадзе 1956, с. 5].

Тут ми змушені констатувати наявність логіко-лінгвістичного феномена. З точки зору мовної картини, наведені дієслова відображають процесуальні зміни об'єктів дійсності, незалежно від того, чи реальні вони, чи ментальні, є продуктом конкретного сприйняття чи абстрагованого мислення. З точки зору мовної граматики, ці об'єкти є граматичним суб'єктом речення-висловлювання. Щоб уникнути різночитань, ми змушені в термінологічному аспекті зупинитися саме на позначенні об'єктів дійсності терміном «суб'єкти зміни» (СЗ), тому що суб'єктні дієслівні найменування своїм прямим номінативним значенням виражають дію, що замикається у самому граматичному суб'єкті дії.

Повертаючись до дієслів, що входять у сферу нашого дослідницького інтересу, слід зазначити: можна спостерігати їх значення «відносно

процесуальне збільшення» та «відносно процесуальне зменшення». Воно може бути як основним, так і периферійним, відтінковим.

Ці дієслова здебільшого синонімічні, вони відіграють певну роль, висловлюючи інтенцію того, хто говорить, а також відтіняють ту чи іншу сторону описуваного, тому що кожному дієслову приписуються всі семантичні ознаки, які можна встановити у різних реченнях з цим дієсловом [Арутюнов 1966, с. 6]. Можна сказати, що ми маємо справу з семантичним ситуативним фреймом, який є узагальненим уявленням будь-якого об'єкта або явища і містить мінімальну необхідну кількість ознак об'єкта, що відображають структуру реального об'єкта [Ковалевіч 2004, с. 27]. Прикріпленість до певної ситуації перетворює набір таких ментальних репрезентацій на зв'язкову картину.

Виділяючи наведений розряд дієслів, ми виходимо з положення про те, що «будь-яке дієслівне значення містить або один стан (просте дієслівне значення), або кілька станів, пов'язаних між собою хроноструктурними (темпоральними) відносинами (складне дієслівне значення)» [Сільніцкій 1986, с. 6-7]. Більше того, «процесуальний референт характеризується тим, що, за наявності низки константних ознак (відображуваних лексичним значенням дієслова на різних його рівнях), він зазнає деякі нерегулярні зміни («флуктуації») у кожній своїй часовій точці. Ця неминуча варіативність процесуального референта, нерелевантна для сигніфікативного значення дієслова, може по-різному виявлятися на денотативному рівні, що служить посередником («семантичним фільтром») між «флуктуативним», референтним і інваріантним сигніфікативним значенням. Таким чином, якщо стани відображають лише інваріантні ознаки процесуального референта, їх денотативне заповнення може характеризуватись різними ступенями семантичної варіативності» [Сільніцкій 1986, с. 7].

Саме на цій підставі було запропоновано виділення, серед інших, динамічних станів (рости, йти, працювати тощо), які «на відміну від статичних зберігають у своїй семантичній структурі (хоча й у більш

узагальненому вигляді) певну частку варіативності процесуального референта. Денотативна хроноструктура тут внутрішньо диференційова, імплікуючи послідовний перехід від одного процесуального «мікроетапу» до іншого» [Сільніцкій 1986, с. 7].

З погляду «тотожності слова» [Смірніцкій 1954, с. 258] відносно додатковості до зазначених станів знаходяться стани градуальні (слабнути, рости), які «характеризуються якісною, але не кількісною семантичною однорідністю свого денотативного заповнення, що відображає односпрямованість наростання ступеня представленості деякої ознаки ('слабшати' = 'послідовно ставати слабшим'). Таким чином, будь-яка темпоральна точка денотативної хроноструктури градуального стану пов'язана одноманітним несиметричним кількісним ставленням з попередньою та подальшою точками [Сільніцкій 1986, с. 7-8]. Саме імплікованість у структурі значення виділених у рамках концепту дієслів семантично хроногетерогенних станів ('*wachsen*' = "*sich zu jedem Zeitpunkt in der Größe ändern*") дозволяє позначити цей лексичний розряд як дієслова зміни. Разом з тим, зміна може бути відзначена при фіксуванні певної точки відліку. Невипадково у процесі такого роду змін можуть бути виділені дискретні стани, типу 'рости на X сантиметрів на добу' тощо. Подібні обставини дають підставу вважати зміни, що розглядаються, релятивними – відносними, – а дієслова, що відображають подібні зміни *дієсловами релятивної зміни* або (для стислості терміну) *релятивними дієсловами*. За такого розуміння суті мовних одиниць даного типу термінологічне позначення оптимально вказує на зв'язок концептуалізації явища дійсності та особливостей її вербалізації. Тому розряд релятивних дієслів можна визначити як *монограматичну сукупність лексичних одиниць, які концептуалізують та закріплюють у мовній картині світу процесуальні зміни експліцитно некаузованого характеру*.

Здається, що таке доскональне пояснення мотивів виділення дієслів процесуальних змін та їх термінологічного позначення дають достатню підставу для переходу у площину їх практичного вивчення.

2.2. Дієслова процесуального просторового збільшення

2.2.1. Дієслова, що виражають зміну зростання.

У картині дійсності, що сприймається, одне з центральних місць займає явище, що підпадає під узагальнене поняття «рости». Це явище сприймається візуально і фіксується як перманентна зміна від початкової точки у бік збільшення переважно по вертикалі. Подібного роду процесуальна зміна виражається вербально щодо біологічних організмів, порівн.: *Хлопчик росте; Деревце підростає*, неорганічних сутностей, порівн.: *Зростання коралів; Вирощування кристалів*, абстрактних схематизованих уявлень, порівн.: *Динаміка зростання кривої розвитку економіки* та ін. Однак спочатку спрямованість зростання не відображалася в експлікованому вигляді у семантиці відповідних дієслів. На цю обставину вказує вихідне значення центрального дієслова зростання *wachsen*, що відноситься в німецькій мові до восьмого століття: і.-е. *(a) ueg-, *aug- «*vermehrten, zunehmen*» [EWD III: 1926]. Лише згодом з розвитком та деталізацією людського пізнання навколишнього світу відбулася вербальна диференціація категорії зростання з виділенням дискретних періодів та величин цієї процесуальної релятивної зміни.

Лексико-семантичний розряд, який розглядається поєднує такі дієслова:

aufsteigen – «*in die Höhe fliegen; sich in die Luft erheben; in die Höhe steigen*» [Wahrig: 202];

anwachsen – *fig.* «*zunehmen, immer mehr werden, anschwellen*» [Wahrig: 178];

erhöhen sich – «*(sich) höher machen, verstärken, vergrößern, steigern*»

[Wahrig: 428];

fortpflanzen sich – «*sich vermehren (Lebewesen)*» [Wahrig: 493];

gedeihen – «*wachsen u. knospen (Pflanzen); wachsen u. zunehmen (Kind, Tier)*» [Wahrig: 526];

heben sich – «*steigen, sich nach oben bewegen*» [Wahrig: 619];

wachsen – «*größer werden, zunehmen, steigen, sich ausdehnen*» [Wahrig, 1402];

wuchern – «*üppig wachsen (von Pflanzen); zu stark wachsen (Körpergewebe)*» [Wahrig, 1447].

Слід зазначити, що ці дієслова традиційною лінгвістикою по семантичним особливостям входять у лексичне поле *зростання*. При цьому під *зростанням* «розуміється розширення змісту предмета без прямого впливу людини. Стан предмета змінюється» [Schreiber, Sommerfeldt, Starke 1987, S. 21].

Зазначені автори представляють лексичний розряд у такому вигляді:

«1. allgemein:

zunehmen;

dicker / stärker / größer / zahlreicher / bedeutender werden

2. Vergrößerung im Umfang’:

anschwellen, anwachsen, sich erhöhen

3. Vergrößerung in der Höhe’:

ansteigen, steigen

4. Vergrößerung in der Fläche’:

sich ausdehnen, sich ausweiten

5. Vergrößerung in der Menge’:

sich vermehren, zunehmen

6. Vergrößerung in der Zeit’:

sich ausdehnen

7. Vergrößerung im Gewicht’:

zunehmen

8. Vergrößerung in der Wirksamkeit/Intensität’:

anschwellen, sich ausweiten, sich verdichten, sich verstärken, zunehmen»
[Schreiber, Sommerfeldt, Starke 1987, S. 21-22].

Цей дієслівний масив з погляду лексичного значення цілком коректний. Однак він відображає системоцентричний підхід до вивчення мови, який не адекватний вивченню мовної картини світу з позицій когнітивної науки, що спирається на принципи антропоцентризму у вивченні отримання, обробки та вербального зберігання знань про навколишню дійсність. Розвиток мови, без жодного сумніву, здійснювався паралельно з осягненням об'єктивної реальності [Кошарная 2002, с. 12], тому кожне явище навколишнього світу, що моделюється в теорії фреймів, структурувалося і закріплювалося в мовній лексиці. З цієї причини об'єднання в один розряд лексем, що відображають процесуальну зміну не тільки різної спрямованості, а й простору та часу, не може бути задовільним для когнітивного спрямування. На важливість когнітивної основи класифікації лексики, наприклад, вказував Т. ван Дейк, який наголошував на значимість крім семантики та референції також важливість знання світу (*фрейми*).

Саме фреймове моделювання дозволяє визначити структуру категорії зростання з виділенням вертикального напрямку зміни, горизонтального напрямку зміни від початкової точки, зміна обсягу за рахунок спрямованості репрезентованого дієсловами процесу в тривимірному просторі. За межами лексичного розряду залишається відображення процесуальних змін за тимчасовим параметром, інтенсивністю, площинним простором, як переосмислені вторинні явища. Саме ці вторинні значення поєднують у мовній картині світу категорію зростання з іншими категоріями, наприклад, якісної та кількісної зміни об'єктів, просторової та об'ємної модифікації. Інакше кажучи, вторинні значення формують когнітивну дистрибуцію ментальних уявлень про світ, що репрезентовані вербальними засобами.

Група дієслів, об'єднана розрядом, що розглядається, передає ідею відносної зміни об'єктів за рахунок збільшення фізичних розмірів. Виходячи

зі словникового тлумачення *зростання* як 1) збільшення організму або окремих органів у процесі зростання та 2) збільшення в числі, у розмірах [ТСРЯ 673], цю групу можна розділити на дві підгрупи.

В одну входять лексичні одиниці, що характеризують зростання живих організмів, рослин, тобто зоологічних чи ботанічних об'єктів. Іншу підгрупу становлять дієслова, які маніфестують значення зростання інших об'єктів реальної дійсності та абстрактних уявлень про неї. Крім цього слід зазначити, що зростання може бути конкретним та абстрактним. Під конкретним зростанням ми розуміємо значення, реалізовані дієсловами у поєднанні з іменниками і їх еквівалентами, що позначають конкретні предмети або явища. Під значенням абстрактного нами розуміється значення, що виникає в результаті поєднання дієслів з іменниками та їх еквівалентами, що позначають різноманітні абстрактні поняття.

Основу однієї та іншої підгрупи складає дієслово, яке імплікує у своїй семантиці, як показують тлумачні словники, найоб'ємніше, пряме і переносне значення зміни зростання, як у вузькому, так і в широкому значенні – *wachsen*: «*grösser werden, zunehmen, steigen, sich ausdehnen*».

Саме тому в німецькій мові досить репрезентативна та різнобічна сфера вживання цього дієслова.

В узагальненому вигляді значення цього дієслова ми можемо, користуючись матричною методикою компонентного аналізу [Кузнецов 1986, с. 54-55], представити набором наступних семантичних компонентів:

Дієслово	Семантична ознака			
	Живий / Неживий Істота / не істота	Спрямованість Вертикаль/ Горизонталь	Континуальність / Дискретність	Граничність
wachsen	+/+	+/+	+/+	-

Насамперед, дієслово *wachsen* відображає процесуальне зростання об'єктів реальної дійсності, для яких воно характерне у процесі життєдіяльності. Це стосується, наприклад, елементів рослинного світу:

...Und in dichter Kolonie *wächst dort Unkraut* (H.Böll, 103);

Selbst Orchideen *wachsen* am See (taz, 31.10.95: 21);

Sie waren von den sichtbaren Fruchtkörpern ausgegangen und hatten so die eigentliche Größe und Vitalität des unterirdisch wachsenden Myzels übersehen – Pilze und Bäume *wachsen* im Wald in symbiotischen Lebensgemeinschaften und sind wechselseitig aufeinander angewiesen, um zu existieren (taz, 23.10.95: 10).

За такого процесу збільшення СЗ відбувається саме собою; зростати – означає «ставати більшим». Значення зростання виражається тут у буквальному значенні, що підтверджує і такий приклад:

Obwohl die Bäume erst seit vier Jahren unter dem Regenschirm *wachsen*, zeigen sie in einzelnen Meßgrößen deutlich bessere Werte als ihre Kollegen von nebenan (taz, 23.11.95: 12).

Більш того, цей приклад показує, що процес зміни має місце у певному проміжку часу. Таким чином, слід зазначити тісний зв'язок процесу зміни з темпоральною характеристикою.

Особливість дієслова *wachsen* полягає також у тому, що він здатний відображати категорію буття – «мати місце, перебувати», пов'язану зі способом буття – «рости»:

Die Menschen essen Kräuter und Gräser, alles was *wächst*, Korianderwurzeln, Zwiebeln, Orangen (taz, 31.01.87: 7);

Hier *wächst* nichts außer etwas Mais, etwas Gemüse, einige Felder mit Bohnen (taz, 10.02.87: 9).

Як і інші дієслова німецької мови, *wachsen* має значну здатність до префіксального словотвору:

«Stellenweise *wachsen* die Bäume oben *zusammen*. Dann bilden sie eine Art Tunnel», erklärte der Hobby-lokführer und formt mit den Händen ein Dach (taz, 29.08.1998: 1).

В даному випадку за рахунок адвербіального префікса значення дієслова модифікується [Казарян 2002, с. 113] – дерева не тільки ростуть, а й зростаються.

Звертаючись до фізичних характеристик зростання СЗ, ми можемо безпосередньо спостерігати експлікацію дієслівного значення, яке може бути прямим, висловлюючи природний процес зростання антропоїду:

Gerda... war hoch und üppig gewachsen (Th. Mann, 277) –

Герда виросла, змінивши свої колишні фізіологічні властивості.

В іншому випадку – *Ich wuchs in ihren Augen durch den Besitz dieser Freundin* (A. Segers, 66) – дієслово *wachsen* передає метафорично зростання людини у очах інших, що свідчить про підвищення його авторитету. У такому разі категорія фізичної зміни у бік зростання переноситься на якісну зміну суб'єкта.

Іншим прикладом метафоризації значення може бути використання дієслова стосовно відображення статичності вертикально-протяжних неживих об'єктів:

Berge wachsen in Mecklenburg (taz, 03.08.95, 6).

Однак ця особливість дієслова проявляється і при відображенні абстрактно-поширених фігур у гіпотетично-горизонтальній площині:

Das beigefügte der Informationen hingegen sollte lediglich verbildlichen, wie Computer-Netze ins Uferlose wachsen (taz, 20.12.95: 12).

Цікава дистрибуція дієслова, що передає, з одного боку, зростання, а водночас і якісну зміну почуттів:

In unserer dreissigköpfiger Gruppe wuchs Unruhe, als durchsickerte, ein Magnetkran wird für den Verladeplatz anbeschafft (M. Grün, 91).

У дистрибуцію дієслова *wachsen* можуть бути включені прямі індикатори кількісної зміни. При цьому на перший план виходить відображення зростання чисельного аспекту СЗ, тоді як значення зростання залишається фоновим, як у випадку:

Wir haben mehr Komfort in der Wohnung aber mit diesem Mehr sind auch die Raten gewachsen in Anzahl und Höhe (M. Grün, 112).

Тут є конкретна вказівка на те, що зростання семантичного значення визначається саме чисельною зміною, що підтверджується непрямим

доповненням *in Anzahl*. Саме чисельна величина виступає дискретною одиницею виміру зростання.

У наступному прикладі кількісна зміна відображається зростанням об'єкта, вираженого іменником *die Menge*, сема якого безпосередньо має кількісну характеристику:

Seit meinem letzten Besuch war die Menge vor dem Gitter gewachsen (A.Segers, 34).

Дієслово *wachsen* здатне виражати не тільки зміну фізичної характеристики зростання та якості суб'єкта, але й уявляти появу абсолютно нового феномена:

Behutsam suchte er ihr zu erklären, dass aus einer solchen Verbindung Krieg wachsen müsste... (L.Feuchtwanger, 216)

Це положення підтверджується і наступним прикладом: *Mit Jefas Stärke wuchs die Gefahr, dass eines Tages der König von Baschan heranziehen werde...* (L.Feuchtwanger, 95), де дієслово висловлює появу побоювання, яке далі конкретизується підрядним означальним реченням.

Усі вище проаналізовані приклади підтверджують багатозначність дієслова *wachsen*, що актуалізується, і великий спектр його різних дистрибуцій. Це дозволяє визначити дієслово *wachsen* ядерною лексемою, що відображає процес збільшення в цілому.

При цьому слід відзначити, що виявлені в результаті аналізу емпіричного матеріалу особливості функціонування дієслова *wachsen* підтверджуються узагальнюючими даними інформантів: основне значення дієслова – «рости» в сенсі «збільшуватися». Якщо *das Mädchen, der Mensch wächst*, то домінує уявлення про зростання по вертикалі. Якщо ж росте *der Baum (дерево), der Strauch (кущ), der Fisch (риба)*, то домінує значення «збільшуватися в розмірі», тобто по вертикалі та горизонталі (висота, ширина чи товщина). Якщо зростає *die Stadt (місто)*, то домінує поняття про зміну горизонтальній площині.

Ізонімічною формою [Гінзбург 1988, с. 19; Прохоров 1998, с. 91] кореневого дієслова *wachsen* до групи включається *anwachsen*. Це дієслово за словниковим визначенням здатне характеризувати процес зростання як органічних об'єктів (*die Pflanzen sind (gut, noch nicht) angewachsen* [Wahrig: 178]), так і абстрагованих уявлень (*seine Ersparnisse waren inzwischen auf 10000 DM angewa*). Ці значення актуалізуються в мові, що підтверджують наведені нижче приклади:

Der Studie zufolge wird die Weltbevölkerung bis zum Jahr 2030 von derzeit 5,5 Milliarden Menschen auf 8,9 Milliarden *anwachsen*, wenn der derzeitige Trend anhält (taz, 15.08.94: 20).

Die Staatsverschuldung ist um 60 Prozent *angewachsen*, die Arbeitslosigkeit steigt weiterhin, und die Sozialleistungen wurden einschneidend gekürzt (Le Monde diplomatique, 15.12.95, 17).

Етимологічним когнатом дієслова *wachsen* є *wuchern*, що сходиться до і.-е. кореня *(a)ueg-, *aug-«vermehrten, zunehmen» [EWD III: 1993], який документально засвідчений двома століттями пізніше *wachsen*. У своєму розвитку *wuchern*, зберігши значення зростання, зазнав збільшення семантики за рахунок характеристичного компонента: «(von Pflanzen) *üppig und wild wachsen, sich [in unerwünschtem Maß] ausbreiten*» [Du 10, S. 763]. Це збільшення семантики могло мати подвійну природу. З одного боку, характеристичний компонент закріпився у лексичному значенні дієслова за допомогою метонімічного включення ознаки буйності зростання. З іншого – він міг бути підтриманий вигуком подиву «wuw!», «wau!», яке і призвело до модифікації кореневого голосного.

Етимологічна спорідненість дієслів підтверджується можливістю їх вживання в рамках одного складносурядного висловлювання, заснованого на принципах синонімічної атракції:

Kein Mensch werde sich ein Stück ansehen, in dem giftige *Pilze* an den Wänden *wuchern* und ein toter *Liebhaber* aus der Besenkammer *heranwächst* (taz, 19.02.1998, 1).

Досить функціональним у відображенні картини зростання є і дієслово *gedeihen* «[*gut*] wachsen, sich [*gut*] entwickeln» [Du 10, S. 281]. Його значення часто пов'язують із поняттям фізіологічного зростання, хоча воно за словниковою дефініцією пов'язане з біологічним зростанням: *Das Kind wächst und gedeiht*. Це положення відбивається і на прикладах з літературних джерел:

Dann würde auf 630.000 Hektar *Raps* für Biodiesel oder Rapsöl als Heizölersatz *gedeihen* (taz, 09.07.1998, 8). Тут йдеться, наприклад, про ботанічне зростання рослини «рпак».

Це явище можна пояснити реліктом вихідної семантики дієслова. Відомо, що *gedeihen* засвідчено в німецькій мові в десятому столітті. Воно зводиться до і.-е. кореню **tenk-* «(sich) zusammenziehen, fest, dicht werden» [EWD I, S. 516]. Таким чином, дієслово набуло референційного розвитку на основі знань, отриманих у спостереженні над флорою. Лише пізніше його значення було перенесено на процес відображення людського зростання та розвитку. В даному випадку вторинне значення виявилось більш активним і практично витіснило вихідне, яке все ж таки зберігається в німецькій мові. Це дієслово є перехідною ланкою від групи дієслів зі значенням конкретного фізичного зростання до розряду лексики зі значенням абстрактного уявлення про зростання.

Зі значенням попереднього дієслова частково перетинається семантика дієслова *sich fortplatzen*, яка експлікує значення зростання живих організмів за рахунок їх кількісного збільшення, тобто розмноження, що підтверджує і тлумачний словник «sich vermehren (*Lebewesen*)» [Wahrig 1986, S. 493], та імпіричний матеріал:

Gerade die *Minderwertigen* würden sich mehr als doppelt so schnell *fortpflanzen* wie die *Hochwertigen* (taz, 29.05.1998, S 21).

Тут відображається чисельне зростання живих організмів – «неповноцінних людей». Подібні приклади свідчать, що конкретне уявлення

про зростання людською свідомістю абстрагується від конкретних проявів, що веде до розвитку дієслів з переносним значенням зростання.

Крім цього, значення зростання відзначається головним чином у сфері флори, що ілюструє наступний приклад:

Dass sich die *Blumen* nicht durch Samen *fortpflanzen*, sondern über ihre Wurzeln, spricht den Botaniker an und vergisst doch so praktische Dinge wie den Umstand, dass man bald die Hälfte des Jahres vor einem Feld aus kargem Gestrüpp stehen wird (taz, 12.12.1997, 16).

Дієслово, що розглядається, датується восьмим століттям і є вербальним похідним латинського запозичення *planta* «Setzling, Pfropfreis, Schößling» [EWD II, 1262]. При цьому в основі латинського запозичення лежить значення «підшва», якою утоптували землю навколо рослини. У разі дієслово зберігає вихідну семантику, як і зумовлює його функціональність у сфері відображення явищ рослинного світу.

Будучи синонімом лексеми *fortpflanzen*, дієслово *sich vermehren* так само може відображати чисельне зростання живих організмів за рахунок їх розмноження:

Denn bei dem derzeit feuchten Sommerwetter fühlen sie (*Schnecken*) sich richtig wohl, trocknen nicht aus und können *sich* deshalb kräftig *vermehrten* (taz, 14.07.1998, 13).

Однак і в подібних випадках дієслово експлікує латентне значення зростання, що опосередковується значенням кількісної зміни. Отже, це значення можна позначити лише як опосередковано-абстрактне значення зростання. Дієслово *sich vermehren* з'являється в німецькій мові відносно пізно - лише в п'ятнадцятому столітті. У його основі закладено і.-е. *me-* «groß, ansehnlich» [EWD II, 1084]. Саме це значення і трансформовано у цьому зростанні в ході історичного розвитку семантики дієслова.

Якщо розглянуті дієслова утворювали розряд лексики, що в своїй семантиці відображає уявлення про зростання живих організмів і неживих об'єктів, то інша підгрупа дієслів актуалізує значення зростання інших

конкретних і абстрактних об'єктів реальної дійсності. Цей розряд склали дієслова *sich heben*, *sich erheben*, *sich erhöhen*, *aufsteigen*. Для цих дієслів особливо характерно фіксування змін зростання ментальних СЗ у значенні їхнього посилення.

Рефлексив *sich heben* «*sich in eine andere, erhöhte Lage bewegen; in die Höhe gehen*» [Du 10, S 326] походить від транзитиву, який датований восьмим століттям і сходить до і.-е. кореня *kap-* «*fassen*» [EWD II: 659]. Вихідне значення проте збереглося лише у іменника *Nabicht*, тоді як в інших похідних воно трансформоване в семантику руху. Ця трансформація подібна до модифікації значення в системі дієслів російської мови хапати (який теж сходить до і.-е. основи **kap-*) → *схоплюватися* → *підхоплюватися*. Найбільш очевидне значення зростання, хоча й у формі семантичного результату, спостерігається у дієслова *sich erheben* «*здійматися, підноситися*».

Значення зростання, еквівалентне несподіваній появі, що маніфестує дієслово *sich erheben*, може інтенсивуватися вживанням у рамках єдиного висловлювання дієслова (або його причетної форми) з експлікованою семантикою директивної дії:

Ihnen gegenüber erhoben sich amphitheatralisch aufsteigend die Sitzreihen... (Th.Mann 1959, S. 174).

Однак, як показує дослідження емпіричного матеріалу, набагато функціональніше одиночне вживання дієслова в метафоричному значенні, яке актуалізується порівняльною іменною конструкцією:

Die Töne erheben sich wie Tauben... [A.Wagner 1975, S. 29].

Метафоричним вживанням зі значенням зростання характеризується і кореневе дієслово *sich heben*:

Ich trank mehrere Schlucke hintereinander und spürte sofort, wie mein Wohlbefinden sich hob (H. Böll 1963, S. 39).

Поєднання дієслова *sich heben* із суб'єктом *Wohlbefinden* вказує однозначно на покращення самопочуття, але семантика дієслова маніфестує значення зростання, підвищення – «*зростати, підвищуватися*».

Рефлексив *sich erhöhen* датується дев'ятим століттям і зводиться до і.-е. кореня **keu-*, **keuǵ-* «biegen, Wölbung, Höhlung» [EWD II, S 696]. Це дієслово також здатне виражати уявлення про зростання абстрактних понять:

Die stärkere europäische *Konkurrenz* werde *sich... deutlich erhöhen* (taz, 11.08.1998, S 17).

Аналогічна семантика виявляється і в інтранзитиву *aufsteigen*:

Ihre Tränen waren versiegt, Rührung und Mitleid *stiegen* in ihr *auf* (Th.Mann 1959, S 104).

Кореневе дієслово *steigen* засвідчене у восьмому столітті. Він походить від і.-е. кореня *steigh-* «schreiten, steigen» [EWD III, 1708]. Приставкове дієслово датується приблизно п'ятнадцятим століттям. Він у межах розряду відноситься до найбільш пізньої лексики. Саме ця обставина пояснює відсутність у дієслова широкої полісемії, яка проявляється лише у фразеологічних поєднаннях із суб'єктами.

На закінчення за результатами аналізу фактичного матеріалу доцільно зіставити семну структуру значень дієслів зростання.

Дієслово	Семантична ознака			
	Живий/Неживий суб'єкт	Спрямованість Вертикаль/ Горизонталь	Континуальність /Дискретність	Граничність
wachsen	+/+	+/+	+/+	-
wuchern	-/+	+/+	+/-	-
gedeihen	+/+	-/-	+/-	-
sich fortplatzen	+/+	-/+	+/-	-
sich vermehrten	+/-	-/-	+/+	-
sich heben	+/+	+/-	-/+	-
sich erhöhen	-/+	+/-	+/-	-
aufsteigen	+/-	+/-	+/-	-

Це зіставлення показує правомірність виділення двох підрозрядів дієслівної лексики, що конституюють одиниці яких виявляють гармонійне співвідношення семантичних компонентів у структурі лексичних значень. Особливо слід наголосити, що дієслова зі значенням зростання відносяться до найбільш архаїчної лексики німецької мови. Ця обставина дозволяє

стверджувати, що в ході тривалого історичного розвитку, паралельного наївному та науковому пізнанням світу, лексичний склад мови, з одного боку, спеціалізує свої значення, але як контртенденція набуває здатності широкого вживання в переносних значеннях у поєднанні з іменами абстрагованих понять.

2.2.2. Дієслова зростання в горизонтальній площині.

Поняття зростання в горизонтальній площині безпосередньо співвідноситься з просторовою зміною показників суб'єкта. Під просторовою зміною слід розуміти зміну об'єктів реальної дійсності за рахунок збільшення відносно точки відліку в сторони в межах огороженого простору. При цьому простір може бути як фізичним, так й ментальним, під яким розумітиметься уявне відображення, зліпок фізичного простору, зафіксований у пам'яті людини. При цьому характерною особливістю мовного відображення простору (в порівнянні, скажімо з геометричним простором) є семантизація відстані. Існування в мові абсолютних та відносних оцінок відстані свідчить про релевантність (і навіть фундаментальність) для опису простору такого параметра, як людський вимір.

Так як простір визначається як одна з форм існування матерії, що нескінченно розвивається, що характеризується протяжністю і об'ємом [ТСРЯ: 611], а обсяг, як величина чого-небудь у довжину, висоту і ширину [ТСРЯ: 43], то зрозуміло, що дві ці категорії споріднені.

Не дивлячись на те, що будь-яке явище, що має у мові вираз у формі дієслова, має модус тимчасової співвіднесеності, тобто постає як певна подія, що відбувається або відбулася в часі та просторі [Мініна 1975, с. 11], наше завдання – виявити систему дієслівних лексем, до якої включено ознаку зміни об'єктів реальної дійсності за рахунок довжини, висоти або ширини. Одиниці з таким значенням, зафіксованим у словниках, становлять наступну низку дієслівних лексем. Дане тлумачення відображають семи наступних

дієслів: *sich weiten*, *sich ausweiten*, *sich erweitern*, *sich ausbreiten*, *sich ausdehnen*.

При цьому важливо, щоб дистрибуція дієслів відрізнялася збільшувальним рухом щодо початкової точки зміни. Слід зазначити, що простір як сфера буття, пізнаваного людиною через відчуття, характеризується тривимірністю. Тривимірність простору як об'єктивна властивість дійсності, своєю чергою, є відображенням когнітивних механізмів, які закладені в основі сприйняття і пізнання світу людиною. У тій мірі, як це стосується природної мови, світ без людини не має вимірів – точніше, світ існує тільки в людському вимірі, бо точкою відліку і мірою всього стає людина.

У процесі мовної категоризації предметів як тривимірних областей простору, яким притаманний об'єм, абстрагування від однієї чи кількох вимірів відбиває особливості людського сприйняття – зокрема, зорової перцепції. Тривимірність простору як властивість його організації оформляється в когнітивний концепт в результаті сукупного досвіду, що набуває людина під час його взаємодії з навколишнім світом. Об'єктивно будь-яка матеріальна сутність, дана людині у сприйнятті, повинна мати довжину, ширину та висоту чи об'єм. [Кравченко 1996, с. 27, 31].

У своєму буквальному значенні дієслово *sich weiten* виражає значення просторової зміни «*sich weiter machen* [Wahrig 1986, S 1422].

Звернемось до прикладів:

Der nächtliche Sichtkreis *weitet sich* schnell (F.Wolf 1961, S 254).

З одного боку, тут відбувається метафоричне збільшення СЗ, а з іншого відображається наочне сприйняття зміни - «*Sichtkreis*», – як горизонтальної площинної сфери.

В іншому випадку: *Die Augen des Mannes weiteten sich*, er trat ein paar Schritte zurück und schrie: «Nein nicht!» (M.Grün 1998, S 129), можна виходити з того, що форма денотату, вираженого генетивним поєднанням «*die Augen des Mannes*», має геометричну характеристику кола, яке візуально змінює

свій вихідний розмір. Але так як дієслово *sich weiten*, відрізняється поліденотативністю, то було помічено вживання даної лексичної одиниці у значенні зміни якісної характеристики суб'єкта зміни, про що говорить наступний приклад: *Sie (Worte – T.M.) weiteten sich, dichteten sich, wurden sichtbar, körperhaft, lockter und drohten* (L.Feuchtwanger 1957, S. 145). Це ще раз доводить перехресність шкал зміни об'єктів реальної дійсності.

Будучи похідними, дієслова *sich ausweiten* та *sich erweitern* „weiter werden“ [Wahrig 1986, S. 437] мають такі ж характеристики, що і дієслово *sich weiten*, виражаючи просторові зміни. Словникові тлумачення їх об'єднані наявністю семи «weit», якій притаманне наступне значення «просторий, великий, широкий» [БНРС 1997, с. 583], може характеризувати зміни розмірів об'єктів реальної дійсності у просторі.

Ці дієслова можуть мати часткове співпадіння дистрибуції, про що говорить поєднання дієслова *sich erweitern* з суб'єктом зміни, вираженим іменником «*die Augen*»: ... *und seine grauen Augen...konnten in gewissen Momenten sich in ungeahnter Weise erweitern, grösser und grösser werden...*(Th.Mann 1959, S. 268), при цьому уточнення *grösser und grösser werden* наочно характеризує просторову зміну зі знаком «більше». Що стосується абстрактного сприйняття безпосереднього збільшення геометричних форм, таке значення дієслова також зазначено в прикладах: *Krügers Aktionsradius erweiterte sich* (E.Strittmatter 1964, S. 249)

Таке же значенням може мати і дієслово *sich ausweiten*: *In dem Maße, wie neue Herrschaftsverhältnisse in der Sowjetischen Besatzungszone eingerichtet wurden, weitete sich auch der Kreis der „möglicherweise gefährlichen“ Personen aus* (taz, 31.03.90, S. 5). Однак емпіричний матеріал показує, що семантика даного дієслова має ширший дистрибутивний діапазон. Суб'єктам, що піддаються зміні, можуть бути притаманні безпосередньо прямі просторові площинні або просторово-абстрактні характеристики. Порівняємо два приклади:

So weiteten sich in Algerien die Wüstengebiete bedrohlich aus, in der

Schweiz werde über ein Absinken der Schneegrenze berichtet, und die Hochwassergefahr nehme zu (taz, 30.01.92, S. 6);

Der Krieg in Kroatien *weitete sich* gestern immer mehr auf Gebiete aus, in denen keine serbische Bevölkerung lebt...(taz, 17.09.91, S. 9).

У першому випадку денотативна ознака суб'єкта зміни має просторове значення, у другому випадку вона тісно пов'язана з дієсловом та його дистрибуцією, що сприяє передачі абстрактно-просторової характеристики даного суб'єкта.

Визначаючи найбільш частотні поєднання суб'єкта зміни з дієсловами в експлікації зміни просторової характеристики об'єктів реальної дійсності, можна виділити дієслово *sich ausbreiten*. Тлумачний словник визначає його значення в такий спосіб «...*immer grösser werden (Fleck, Feuer)*» [Wahrig 1986, S 207], що свідчить про наявність у його семі збільшувального елемента. Звернувшись до прикладів, можна побачити:

Obwohl erfolgversprechende Medikamente zur Verfügung stehen, kann *sich das Aids-Virus* in Afrika und Asien fast ungebremst *ausbreiten* (taz, 01.12.1997 S. 3), дієслово в даному випадку говорить про масштабне територіальне збільшення суб'єкта зміни «*das Aids-Virus*», за рахунок поширення в Африці та Азії.

Синонімом у цьому виступає дієслово *sich ausdehnen*, яке також характеризує просторові зміни, імпліковані у його лексичному значенні

«*etwas dehnen, erweitern, den Umfang, Geltungsbereich von etwas vergrössern*» [Wahrig 1986, S. 207]. На це вказують такі приклади:

Die Bewohner der Region Pando, deren *Ursprünge sich* bis nach Peru und Brasilien *ausdehnen*, sollen bereits seit Jahrhunderten Fussbälle aus natürlichem Latex hergestellt haben (taz, 24.04.1998, S. 20);

Die Europäische Union will sich vom Mittelmeer bis an die Narva *ausdehnen* (taz, 17.07.1997, S. 3).

Зустрічаються також приклади, де дієслово *sich ausdehnen* сполучає просторову і кількісну зміну суб'єкта:

Dort stehen sich keine Armeen gegenüber, und der *Konflikt*, meist Mikrokonflikte, *dehnt sich* inzwischen auf mehr als 50 Prozent des Territoriums *aus* (taz, 14.08.1998, S. 10), цей приклад показує чисельну зміну території, але сам собою процес зміни відбувається у просторі.

Особливе місце у даному дієслівному розряді займає дієслово *wachsen*, семантичні властивості якого досить докладно висвітлені у попередньому матеріалі. Однак приклади показують, що це дієслово може бути віднесене до ядерного складу розряду дієслів зміни суб'єктів у горизонтальній площині. Так, приклад *Das Ozonloch wächst immer schneller* (taz, 20.10.88, S. 6) однозначно вказує на площинну зміну озонової дірки. Аналогічне значення маніфестує дієслово *i* у відображенні змін соціально-територіального утворення: *Das optimistische Szenario geht hingegen davon aus, dass die EU an den Herausforderungen der Osterweiterung weiter wachsen wird* (taz, 30.04.04, S. 13).

Підсумовуючи, слід зазначити, що коло вживання дієслівних лексем даного розряду не є замкнутим, тому що простір це величина нескінченна, отже, і вираз її зміни не є обмеженим або граничним, що відображається в семному аналізі структури значення розглянутих дієслів:

Дієслово	Семантична ознака			
	Живий /Неживий суб'єкт	Спрямованість, Вертикаль/ Горизонталь	Континуальність/ Дискретність	Граничність
wachsen	+/+	+/+	+/+	-
sich weiten	+/+	+/+	+/+	-
sich ausweiten	+/+	-/+	+/+	-
sich erweitern	+/+	-/+	+/+	-
sich ausbreiten	-/+	-/+	+/+	-
sich ausdehnen	+/-	-/+	+/+	-

Дієслова *sich weiten*, *sich ausweiten*, *sich erweitern*, *sich ausbreiten*, *sich ausdehnen* відрізняються прямим парадигматичним зв'язком з суб'єктом

зміни, це схематично може бути представлено наступним чином: *процес + збільшення + простір*.

2.2.3. Дієслова об'ємного збільшення.

Просторова зміна в горизонтальній площині і по вертикалі безпосередньо поєднуються зі зміною об'ємних характеристик. Тому в німецькій мові відзначаються дієслівні одиниці, значення просторової зміни у яких є другорядним, лише у поєднанні з певними суб'єктами змін, які можуть збільшувати свої вихідні розміри не тільки в просторовому, але і в об'ємному напрямку.

На особливу увагу заслуговує дієслово *zunehmen*, яке характеризується багатоаспектністю своїх значень. Воно виражає зміну кількісних, якісних та інших характеристик предметів реальної та абстрактної дійсності окремо та сукупності. Це можна довести звернувшись до його словникового тлумачення: *zunehmen – «1.grösser, stärker werden, wachsen, sich vermehren, sich vergrößern; dicker werden...»*[Wahrig 1986, S. 1477]. Але спектр значень даної дієслівної лексеми значно ширше, що можуть продемонструвати наведені нижче приклади.

Оскільки у цьому розділі йдеться про вираження об'ємної, тобто тривимірної просторової зміни, отже нас, насамперед, цікавить це значення, яке підтверджує такий приклад:

Sie muss überhaupt aufpassen, seit der Hormonkur hat sie drei Kilo zugenommen (H.Fischer 1996, S. 48).

Тут спостерігається конкретна кількісна зміна ваги на 3 кг, що пов'язана зі збільшенням загальної маси тіла.

В іншому прикладі: *Ich habe kräftig zugenommen, bekomme langsam einen Bauch* (M.Grün 1998, S. 112) Поряд зі зміною ваги, відбувається також зміна «форми» – *bekomme langsam einen Bauch*, що вказує вже і на збільшення об'єму.

Загалом існує багато випадків, коли семантика дієслова пов'язана з вагою. При цьому категорія ваги може розглядатися окремо як зміна вагового критерію об'єкта, за рахунок зміни його ваги як об'ємної характеристики.

Крім прямого зв'язку з вагою, як певною категорією, існують випадки, коли вага має метафоричний зміст:

Das Oberhaus, der Föderationsrat, ist das einzige Staatliche Vertretungsorgan der Regionen auf der zentralen Ebene, dessen *politisches Gewicht* weiter *zunehmen* wird (taz, 28.08.1998, S. 4), наочне «збільшення політичної ваги» характеризує зміну влади, швидше за все, вплив влади, що підкреслює переносне значення, що виражається дієсловом разом із суб'єктом зміни.

Поряд з метафоричними об'єктами зміни зазнають також цього процесу явища природи:

Der Regen draussen hatte zugenommen (Th.Mann 1959, S. 210);

і ментальні процеси:

Als aber diese Rundgebung erfolgt war, als der Alte fortan sich bewegte, noch einen Fluss ins Kontor zu setzen, da *nahm seine nachdenkliche Apathie* in erschreckender Weise *zu* (Th.Mann 1959, S. 67);

Та відчуття болю: *Gleich nehmen die Schmerzen zu* (E.Strittmatter 1964, S. 118),

Але ці об'єкти пов'язані більше з іншими характеристиками процесу зміни.

Дієслово *zunehmen* у сполученні з *der Mond*: *der Mond nimmt zu* [WuW: 805 може передавати його об'ємні характеристики, оскільки в основі форми об'єкта зміни лежить сприйняття геометричної кулі, що візуально сприймається на великому віддаленні як коло.

Звертаючись до словникових тлумачень, в рамках лексичного розряду, що розглядається, ми можемо виділити дієслово *anschwellen*, яке в сполученні з СЗ «*der Fluss*»: *der Fluss schwillt an* [WuW 1988, S. 69], так само

має вищевказане значення, що наочно відображається в наступному прикладі:

Das sonst eher beschauliche Flößchen ist zu einem reißenden Strom *angeschwollen* (taz, 15.04.94, S. 20).

Зміна геометричного обсягу може відбуватися в результаті кількісних змін, що може довести дієслово *sich vergrößern*.

В ілюстративному матеріалі нам вдалося виявити випадки метафоричного перенесення значення дієслова для відображення зміни в позитивний бік просторово-кількісних характеристик:

Auch könnte *sich der Kreis* der Anspruchsberechtigten stark *vergrößern* (Magazin, 28.03.1998, S. 3).

З одного боку, тут зростає коло як геометрична фігура, але з іншого, збільшення цього кола відбувається за рахунок кількісного зростання людей, що говорить про поєднання двох денотативних ознак дієслова.

Під час розгляду об'ємно-просторових характеристик суб'єкта зміни, вже згадувалось, що простір може бути тимчасовим. Цей стан може передаватися поєднанням лексичних одиниць, які мають значення абстрактного переміщення в часовому діапазоні. Однією з таких лексичних одиниць, що експлікує таке значення, є дієслово *sich verlängern*. З одного боку, судячи з словникового тлумачення «*langer machen, ausdehnen*» [Wahrig 1986, 1365], це дієслово характеризує широтний аспект об'єктів реальної дійсності, а з іншого в поєднанні з темпоральною лексемою збільшення тимчасового проміжку:

Am 30. September läuft die Frist für die Unterschriftensammlung aus. Zur Not lässt sie *sich* bis Ende Oktober *verlängern* (taz, 27.08.1998, S. 22).

Окремий випадок відображення об'ємних змін експлікує дієслово *wachsen*: Aber das ist nur der Treppenhauskern, das gerundete Hochhaus wird mehr als doppelt so breit und noch um 30 auf insgesamt 103 Meter Höhe *wachsen* (taz, 24.05.04, S. 1).

Таким чином, найповнішим семантичним навантаженням у значенні зміни об'ємних характеристик об'єктів реальної дійсності володіють дієслова *zunehmen* та *anschwellen*. Якщо говорити про виключний характер даного значення, то воно властиво дієслівним лексемам *wachsen* і *sich vergrößern*.

Наочно це відображено у таблиці:

Дієслово	Семантична ознака			
	Живий / Неживий суб'єкт	Спрямованість, Вертикаль/ Горизонталь	Континуальність/ Дискретність	Граничність
wachsen	+/+	+/+	+/+	-
zunehmen	+/+	+/+	+/+	-
anschwellen	-/+	+/+	+/+	-
sich vergrößern	+/+	+/+	+/+	-
sich verlängern	-/+	-/+	+/+	-

Ми керувалися наявністю домінуючих ознак у семантиці дієслова, як з урахуванням словникових тлумачень, так і з урахуванням емпіричного матеріалу. Але, усвідомлюючи, що значення слова набагато ширше і різноманітніше, ми схильні припустити, що кількість дієслів, здатних позначити зміну обсягу, теоретично може перевищувати складений нами список.

Висновки до розділу 2

Проведений практичний аналіз емпіричного матеріалу, зроблений відповідно до розроблених у попередньому розділі роботи теоретичними положеннями, дозволяє зробити ряд узагальнюючих висновків.

Більшість дієслівних одиниць, задіяних у концептуалізації процесуальних змін, є рефлексивними формами, що відображають «автоагентивні» суб'єктно-об'єктні відносини в мовному та розумовому планах. З погляду перцептивного сприйняття картини світу, наведені дієслова відображають процесуальні зміни об'єктів дійсності, незалежно від того, чи вони реальні чи ментальні, є продуктом конкретного сприйняття чи абстрагованого мислення. З погляду мовної граматики, отже – мовної картини світу – ці об'єкти завжди є граматичним суб'єктом пропозиції-висловлювання.

Імплікованість у структуру значення дієслів, що концептуалізують процесуальні зміни, хроногетерогенних станів дозволяє з повною підставою позначити цей лексичний розряд дієсловами зміни. Оскільки зміна може бути зазначена при фіксуванні певної точки відліку, відносно якої відзначається результат процесу, дієслова правомірно назвати релятивними. Ці дієслова здатні відображати некаузовані зовнішнім впливом процесуальні зміни в позитивну сторону (збільшення) від точки вихідного стану. Саме подібні зміни, що емпірично фіксуються в навколишній дійсності, відображаються лексикою, що сягає найархаїчніших пластів лексики німецької мови. Далі ця лексика розширювалася словотворчими формантами для позначення фонових уявлень про зміни (інтенсивність, напрямок тощо). Тому в хронологічному відношенні релятивні дієслова у своєму розвитку займають досить значний часовий проміжок – 8 – 17 ст. Однак основне ядро релятивних дієслів у формі кореневих датується 8-10 ст.

Примітно, що в концептуалізації процесуальних змін превалюють дієслова, що відображають різних форм розвиток в напрямку збільшення. З

цього приводу виникає питання – якщо у природі знак «плюс» завжди симетричний знак «мінус», то чому уявлення про зростання та зменшення в ментальних структурах мислення людини не симетричні? Відповідаючи на це питання, слід заздалегідь сказати, що звичайне усвідомлення у відображенні цих явищ і фіксуванні їх в мовній картині світу виявилось значно попереду наукового знання. Лише до кінця минулого століття фахівці з природничих наук звернули свою увагу на такий феномен, як незворотність процесів. При цьому під оборотними процесами стали розуміти зміни, які можуть бути як позитивними, так і негативними. До незворотних відносяться зміни, які відбуваються завжди в тому самому напрямку, тобто не можуть змінювати знак спрямованості в часі [Пригожин, Стенгерс 2003, с. 111]. Отже, не всі зміни, що фіксуються носіями мови, двоспрямовані, умовно кажучи, третина їх відноситься до незворотних, наприклад, зростання може змінюватись лише по вертикалі у позитивний бік. У поодиноких випадках цей напрямок може переноситися в горизонтальну площину, що відображається мовними формами типу *Огірок (кабачок), що виріс на п'ять сантиметрів; Риба підросла на п'ять сантиметрів*. Проте це спостереження стосується картини світу носіїв будь-якої мови. У картині світу носіїв німецької мови цей фрагмент, як показало опитування інформантів, відсутній: тут і кабачок і риба або *збільшуються* (*größer werden*), або *досягають розміру* (*erreichen die Größe*).

Зазначена багатофункціональність дієслівних лексем підтверджує положення про те, що при розгляді фреймових структур слід враховувати не лише безліч засвідчених та можливих мовних форм, але й безліч контекстів, уявлень, знань, у яких можуть реалізуватися ці форми. Причому вся основна і потенційно можлива інформація міститься у різних фреймах, які не є ізольованими один від одного, а навпаки – взаємопов'язані, перетинаються і навіть збігаються.

У загальному плані проаналізована дієслівна лексика у смислових сегментах концепту відображає зміни, які можуть відбуватися з реальними

об'єктами дійсності та проектуватись у сферу абстрактних уявлень. Зокрема, результати аналізу мовних одиниць дозволяють розділити дієслівні найменування, здатні позначати «процесуальну зміну», на дві підгрупи: дієслова, значення яких містять у своїй структурі конкретні семи безпосередньої зміни тієї чи іншої характеристики, та дієслова, значення яких містять у своїй структурі латентний компонент зміни, який може бути узагальнено вираженням.

У першому випадку йдеться про односторонній характер лексичного значення ядерних дієслів зміни, відзначених найбільшою вживаністю. Друге положення підтверджує припущення, що в рамках однієї зміни поєднуються кілька денотативних характеристик, які багатопланово відбиваються різноманітними семантичними структурами дієслівних одиниць. Саме на цій основі відбувається репрезентація структури концепту периферійними та ядерними елементами сегменту мовної картини світу.

Розробка когнітивних основ семантики дієслів та виділення концептів, на основі яких здійснюється їх класифікація, доповнює та вдосконалює традиційний семантичний аналіз, підвищуючи пояснювальну функцію лінгвістичного опису.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Відповідно до основної мети дослідження в ході теоретичного аналізу було розроблено передумови когнітивного підходу до визначення лінгвістичного статусу розряду релятивних дієслів сучасної німецької мови та вивчення їх функціонального потенціалу у формуванні концепту «процесуальна зміна». Перспективи аналогічних досліджень слід вбачати у гармонійному поєднанні традиційних підходів до вивчення лексики в рамках теорії полів, лексико-семантичних груп та розрядів з особливостями дискретного членування позамовної дійсності та закріплення результатів цього членування у ментальних структурах та їх вербалізації з фіксуванням у мовній картині світу. Слід зазначити, що така методика значно ускладнює у прикладному аспекті сам об'єкт дослідження: дискретні уявлення про дійсність співвідносяться з семантичними ділянками лексикону та його місцем у мовній картині світу. Однак це ускладнення жодною мірою не нагадує ускладнення об'єкта в концептуальних уявленнях младограматиків, які вважали обов'язковою наявність, наприклад, фонем та уявлення про фонему, слова та уявлення про слово тощо. У цьому випадку йдеться про встановлення відносин між явищами дійсності та їх вербалізації. Тому поєднання зазначених напрямів здатне доповнювати та вдосконалювати традиційний семантичний аналіз, підвищуючи пояснювальну функцію лінгвістичного опису.

Значну роль у вивченні цього аспекту грає фреймове структурування позамовної дійсності. Відповідно до сучасного уявлення, фрейми формуються вузлами і слотами, якими розподіляється мовна лексика. У фреймовій структурі знаходять відображення всі його складові, а крім цього відбиваються всі взаємозв'язки та взаємозумовленості його компонентів, що дозволяє визначити послідовність даних конститuentів у процесі актуалізації та визначити появу тих чи інших слотів, що характеризують фреймову

структуру. Адже саме даними конкретної ситуації, що заповнюють термінальні вузли чи слоти, активізується кадр. Таким чином створюється вся структура стереотипної ситуації.

Шляхом описово-графічного моделювання було вироблено теоретичне уявлення концепту «ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА», що входить разом із суміжними ментальними структурами в категорію «ЗМІНА». В рамках дослідження зазначений концепт розумівся як ментальне уявлення про реальні континуально-дискретні зміни об'єктів дійсності, що відбуваються без експліцитного каузування ззовні, яке формувалося в ході перцепції реалій, що доповнюється в історичній перспективі перенесенням існуючих позначень на абстрактні категорії-артефакти.

Нами було виділено такі фреймові структури, на основі яких базується концепт «ПРОЦЕСУАЛЬНА ЗМІНА»: зміна кількості, якості, зростання та об'ємно-просторових характеристик. Мовну репрезентацію окремих фреймів і всього концепту загалом склали релятивні дієслова, що визначаються як сукупність лексичних одиниць єдиного граматичного класу слів, які концептуалізують і закріплюють у мовній картині світу процесуальні зміни некаузованого характеру. Ці дієслова розглядалися по слотам фреймів, що формують концепт, що вивчається.

У ході практичного аналізу була відзначена поліфункціональність більшої частини дієслів, здатних включатися у відображення змін, що належать до різних смислових сегментів концепту. Зроблене спостереження дозволяє певною мірою пролити світло на природу семантичного закону Г. Шпербера, згідно з яким – якщо зараз якийсь комплекс ідей має велике значення в житті даного суспільства і одне слово з цього кола ідей змінило значення, то й інші слова того ж семантичного поля слідує за цим словом. З іншого боку, поняття цього комплексу ідей завжди притягують до себе нові назви. За результатами аналізу можна стверджувати, що зміна ментального уявлення, яке відображається певним колом лексики, неминуче призводить до семантичних змін найменувань. Саме за цим законом лексика, що

розподіляється у мовній картині світу симетрично-ментальному концепту, має тенденцію до синонімізації. І ця здатність лексичних одиниць є одним із елімінуючих засобів активізації суміжних фреймів. Проте значно більшу роль у цьому грає дистрибуція дієслів, оскільки саме граматику домінує, як було зазначено, ефективності комунікативного обміну. Саме оточення дієслова отримує «граматичну спеціалізацію» якщо зіставити це явище зі спеціалізацією лексичного значення дієслова.

Спостереження над поліфункціональністю дієслів та їхньою відносною незакріпленістю в межах відображення лише одного з фреймів дозволяють вважати висловлену гіпотезу про взаємозв'язок відкритості лексичних систем мови з існуванням когнітивної дистрибуції ментальних структур підтвердженою.

В якості окремого висновку вважаємо за необхідне вказати, що в деяких випадках за допомогою опису концепту і асоціацій, що їм породжується, виявилось можливим виявити нові конотації того чи іншого слова, що вкотре вказує на взаємопроникнення концептів. Ця проблема залишається на сьогоднішній день відкритою, що дає перспективи подальшого дослідження даного явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

СПИСОК ТЕОРЕТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка. Москва : Высшая школа, 1963. 355 с.
2. Адмони В.Г. Основы теории грамматики. Москва : Высшая школа, 1964. 284 с.
3. Алефиренко Н.Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры. Москва : Academia, 2002. 394 с.
4. Алефиренко Н.Ф. Вербализация концепта и смысловая синергетика языкового знака. *Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста*. Ч. 1. Волгоград, 2003. С. 3–13.
5. Арутюнов А.Р. Лексические и синтаксические классы глаголов в немецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1966. 22 с.
6. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт. Москва : Наука, 1988. 341 с.
7. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж, 1996. 104 с.
8. Бабушкин А.П. Концепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж : ВГУ, 2001. С. 49–54.
9. Бакиева Г.Ф. Фрейм и моделирование ситуации. *Доклады VI Междунар. конф. «Семантика языковых единиц»*. Т. 1. Москва, 1998. С. 6–7.
10. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва, 1955. 416 с.
11. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Постулаты когнитивной семантики. *Известия РАН*. 1997. Т.56. № 1. С.11–21.
12. Бардина Н.В. Конфигуративно-энергеальные единицы речевого потока. *Семантика языковых единиц*. Москва, 1996. С. 3–5.

13. Белая Е.Н. Идеоматика и наивная картина мира. *Язык. Человек. Картина мира*. Ч. II. Омск, 2000. С.6–11.
14. Белова Е.Н. Фреймовое представление знаний. *Единство системного и функционального анализа языковых единиц*. Вып. III. Белгород, 1998. С.16–20.
15. Беляевская Е.Г. Семантическая структура слова в номинативном и коммуникативном аспектах : дис. ... докт. филол. наук. Москва, 1992. 401 с.
16. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. Тамбов : Изд-во ТГУ, 2002. 123 с.
17. Бондарко А.В. Темпоральность. Функциональная грамматика : Темпоральность. Модальность. Ленинград : Наука, 1990. 262 с.
18. Будагов Р.А. Человек и его язык. Москва : Изд-во МГУ, 1976. 428 с.
19. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). Москва : Наука, 1997. 576 с.
20. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. Москва : Наука, 1990. 176 с.
21. Вернадский В.И. Очерки и речи. Петроград, 1922. 123 с.
22. Ветчинкина З.М. Синтаксическая дистрибуция *verba tradenti* : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Воронеж, 1975. 23 с.
23. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова. *Вопросы языкознания*. 1953. № 5. С. 3–29.
24. Виноградов В.В. Из истории лексикологии. *Доклады и сообщения ИЯ АН СССР*. Т.10. Москва, 1956. С. 3–16.
25. Гайсина Р.М. Значение и синтагматика глаголов (на материале глаголов отношения). Уфа : Изд-во Башк.ун-та, 1980. 80 с.
26. Гафарова Г.В., Кильдибекова Т.А. Когнитивные аспекты лексической системы языка (на материале функционально-семантической сферы «жить»). Уфа : Изд-во Башк.ун-та, 1980. 182 с.
27. Гинзбург Е.Л. Преобразование словообразовательных гнезд.

Синонимия однокоренных. *Проблемы структурной лингвистики*. 1984. Москва : Наука, 1988. С. 14–34.

28. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. Москва : Просвещение, 1969. 182 с.

29. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. Москва : Наука, 1972. 293 с.

30. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.

31. Есперсен О. Философия грамматики. Москва : Изд-во ин.лит., 1958. 404с.

32. Заде Л. А. Основы нового подхода к анализу сложных систем и процессов принятия решений / Пер. с англ. В.А.Горелика, С.А.Орловского, Н.И. Ранго. *Математика сегодня*. 1974. № 7. С. 5–49.

33. Звегинцев В.А. Язык и знание. *Вопросы философии*. 1982. № 1. С. 71–81.

34. Исмаилов Б. Язык и познание мира. Ташкент : ФАН, 1969. 145 с.

35. Казарин Ю.В. Роль абстрактных и конкретных глаголов в формировании языковой картины процессуально-событийного мира (на материале русского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Пермь, 1992. 19 с.

36. Казарян Ш.Е. К проблеме модификации лексического значения. *Филологические исследования*. Запорожье : ЗГУ, 2002. С. 112–115.

37. Кацнельсон С.Д. Речемыслительные процессы. *Вопросы языкознания*. 1984. №4. С. 3–12.

38. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. Москва : Наука, 1976. 335 с.

39. Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфология. Москва : Наука, 1988. 309 с.

40. Кибрик А.А. Когнитивные исследования по дискурсу. *Вопросы языкознания*. 1994. №5. С. 126–139.

41. Кийко С.В. Полисемия глаголов современного немецкого языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1999. 19 с.
42. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. Москва : Эдиториал УРСС, 2000. 352 с.
43. Ковалевич Е.П. Метонимическая модель концепта «цветок» в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук. Армавир, 2004. 243 с.
44. Колшанский Г.В. Контекстная семантика. Москва : Наука, 1980. 150 с.
45. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. Москва : Наука, 1990. 103 с.
46. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. Москва : МГУ, 1999. 341 с.
47. Кошарная С.А. Лингвокультурологическая реконструкция мифологического комплекса «ЧЕЛОВЕК-ПРИРОДА» в русской языковой картине мира : автореф. дис. ... докт. филол. наук. Белгород, 2002. 45 с.
48. Кравченко А.В. Язык и восприятие: Когнитивные аспекты языковой категоризации. Иркутск, 1996. 160 с.
49. Кубрякова Е.С. Парадигмы научного знания в лингвистике и ее современный статус. *Изв. АН РФ*. Т. 40. № 4. 1994. С. 3–15.
50. Кубрякова Е.С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем. *Язык и структуры представления знаний*. Москва : Изд. Моск. ун-та, 1992. С. 4–38.
51. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. Москва : МГУ, 1997. 330 с.
52. КСКТ – Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Предисловие // Краткий словарь когнитивных терминов. Москва : МГУ, 1997. С. 3–10.
53. Кузнецов А.М. От компонентного анализа к компонентному синтезу. Москва : Наука, 1986. 125 с.

54. Кузнецова А.И. Понятие семантической системы и методы ее исследования. Москва : Изд-во МГУ, 1963. 58 с.
55. Кузнецова Э.В. Глагол и имя : их противоположность и единство. *Номинативные единицы языка и их функционирование*. Кемерово, 1987. С. 3–4.
56. Кусько К.Я. Фреймові стратегії у різножанровому іноземномовному дискурсі. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ : КНУ ім Т.Шевченка. 2001. № 5. С. 210–214.
57. Лагута О.Н. Логика и лингвистика. Новосибирск, 2000. 116 с.
58. Лашкарадзе А.С. Семантика возвратных глаголов в современном немецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Тбилиси, 1956. 20 с.
59. Левицкий В.В. Типы лексических микросистем и критерии их разграничения. *Науч. докл. высш. шк.* 1988. № 5. С. 66–73.
60. Маковский М.М. Удивительный мир слов и значений: иллюзии и парадоксы в лексике и семантике. Москва : Наука, 1989. 200 с.
61. Минина Н.М. Система значений глаголов современного немецкого языка. Москва : Наука, 1970. 220 с.
62. Минина Н.М. Лексико-семантическая глагольная система современного немецкого языка : автореф. дис. ... докт. филол. наук. Москва, 1975. 60 с.
63. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 23. Москва : Прогресс, 1988. С. 281–309.
64. Минский М. Фреймы для представления знаний. Москва : Энергия, 1979. 151 с.
65. Морковина Н.В. Предельность/непредельность немецких глаголов как категория семасиологического уровня (опыт дистрибутивного и трансформационного анализа) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Калинин, 1968. 27 с.
66. Никитин М.В. Лексическое значение слова (структура и

комбинаторика). Москва : Высшая школа, 1983. 127 с.

67. Николаева Т.М. О функциональных категориях линейной грамматики. *Синтаксис текста*. Москва : Наука, 1979. 368 с.

68. Новиков Л.А. Семантика русского глагола. Москва, 1982. 272 с.

69. Оксень В.И. О некоторых особенностях структуры лексического значения простого глагола современного немецкого языка (к вопросу полисемии глагола) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1973. 23 с.

70. Ольшанский И.Г., Скиба В.П. Лексическая полисемия в системе языка и тексте (на материале немецкого языка). Кишинев : Штиинца, 1987. 127 с.

71. Павленис Р.И. Проблема смысла. Современный логико-философский анализ языка. Москва : Наука, 1983. 185 с.

72. Павленис Р.И. Язык. Смысл. Понимание. *Язык. Наука. Философия. Логико-методологический и семиотический анализ*. Вильнюс, 1986. С. 240–263.

73. Палий О.Л. Когнитивно-семантические параметры концепта «Трагическое» в исторических хрониках В.Шекспира : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Пятигорск, 2004. 19 с.

74. Панфилов В.З. Взаимоотношение языка и мышления. Москва : Наука, 1971. 230 с.

75. Покровский М.М. Семасиологические исследования в области древних языков. Москва, 1895. 340 с.

76. Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка. Воронеж : ВГУ, 1984. 146 с.

77. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека. *Роль человеческого фактора в языке : язык и картина мира*. Москва : Наука, 1988. С. 8–69.

78. Потенция А.А. Мысль и язык. Киев : Просвіта, 1993. 260 с.

79. Прохоров В.Ф. Этимология синонимии глагольной лексики в немецком и русском языках : дис. ... докт. филол. наук Москва, 1998. 299 с.

80. Прохорова Т.Н. Реализация прагматического потенциала

современного русского языка в жанрах газетной журналистики : дис. ... докт. филол. наук. Белгород, 2003. 352 с.

81. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. Москва : Эдиториал УРСС, 2003. 312 с.

82. Приходько А.И. Когнитивно-дискурсивный потенциал оценки и способы ее выражения в современном английском языке : дис. ... д-ра филол. наук. Запорожье, 2004. 428 с.

83. ПСЛ –Проблемы структурной лингвистики. Москва : Наука, 1983. 267 с.

84. Реферовская Е.А. Философия лингвистики Гюстава Гийома. Санкт-Петербург : Академический проект, 1997. 126 с.

85. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва : Энциклопедия, 2001. 624 с.

86. РЧФ – Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление / Под ред. Б.А.Серебренникова. Москва : Наука, 1988. 216 с.

87. Ромашина О.Ю. Формирование фрейма эмоционального звучания и его репрезентация в глагольных лексемах современного английского языка : автореф. дис....канд. филол. наук. Белгород, 2004. 18 с.

88. Самигулина А.С. Концепт уменьшительности: реальность или фикция. *Теория поля в современном языкознании*. Уфа : Изд-во Башк.ун-та, 2002. С. 137–146.

89. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва, 1993 : Прогресс. 656 с.

90. Серль Дж. Природа интенциональных состояний. *Философия, логика, язык*. Москва : Прогресс, 1987. С. 96–126.

91. Сильницкий Г.Г. Семантические классы глаголов в английском языке. Смоленск, 1986. 111 с.

92. Сильницкий Г.Г. Семантическая структура глагольного значения. *Проблемы структурной лингвистики*. 1983. Москва : Наука, 1986. С. 3–16.

93. Скрэгг Г. Семантические сети как модель памяти. *Новое в*

зарубежной лингвистике. Вып.12. Москва, 1983. С. 228–271.

94. Смирницкий А.И. К вопросу о слове (Проблема тождества слова). *Труды ИЯ АН СССР*. Т. 4. Москва, 1954 / Прив. по: История советского языкознания: Некоторые аспекты общей теории языка: Хрестоматия / Сост. Ф.М.Березин. Москва : Высш. школа, 1988. С. 256–263.

95. Стеблин-Каменский М.И. Называние и познание в истории грамматики. *Вопросы языкознания*. 1971. № 5. С. 27–34.

96. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж : ВГУ, 1985. 170 с.

97. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. Москва : Наука, 1977. 341 с.

98. Солсо Р.Л. Когнитивная психология. Москва : Триволта, 1996. 608 с.

99. Телия В.Н. Типы языковых значений. Связное значение слова в языке : автореф. дис. ... докт. филол. наук. Москва, 1981. 48 с.

100. Токарев Г.В. Дискурсивные лики концепта. Тула : ТГПУ, 2004. 108 с.

101. Тондл Л. Проблемы семантики. Москва : Прогресс, 1975. 483 с.

102. Трубачев О.Н. Случай из типологии: Проблема «старых ариев» и арийский раздел. *Indoarica в Северном Причерноморье*. Москва : Наука, 1999. С. 99–102.

103. Тюрина Г.А. «Фреймовая гипотеза» и проблема организации лексики. *Семантика языковых единиц*. Москва, 1996. – С. 108–110.

104. Уфимцева А.А. Лексическое значение (Принципы семасиологического описания лексики). Москва : Наука, 1986. 240 с.

105. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 23. Москва, 1988. С. 52–92.

106. Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания. Москва : Учпедгиз, 1947. 487 с.

107. Филичева Н.И. Синтаксические поля. Москва : Высшая школа,

1977. 212 с.

108. Хакен Г. Информация и самоорганизация : Макроскопический подход к сложным системам. Москва : Мир, 1991. 240 с.

109. Харитончик З.А. Способы концептуализации организации знаний в лексике языка. *Язык и структуры представления знаний*. Москва, 1992. С. 97–123.

110. Чейф У.Л. Значение и структура языка. Москва : Наука, 1975. 432 с.

111. Чесноков П.В. Слово и соответствующая ему единица мышления. Москва : Высш. школа, 1967. 287 с.

112. Шаммедова Е.В. Когнитивная и семантико-синтаксическая специфика немецких десубстантивных глаголов : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Волгоград, 2004. 19 с.

113. Шаровская Л.И. Структурно-вероятностный анализ семантических классов немецких глаголов : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Львов, 1980. 20 с.

114. Шафиков С.Г. Типология лексических систем и лексико-семантических универсалий. – Уфа, 2000. – 260 с.

115. Шафиков С.Г. Теория семантического поля и компонентной семантики. Уфа : Изд-во Башк.ун-та, 1999. 92 с.

116. Шведова Н.Ю. Глагол как доминанта русской лексики. *Филологический сборник : К 100-летию со дня рождения акад. В.В.Виноградова*. Москва, 1995. С. 409–414

117. Шенк Р., Бирнбаум Л., Мей Дж. К интеграции семантики и прагматики / Пер. с англ. Г. Ю. Левиной. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. XXIV. Москва, 1989. С. 32–47.

118. Шмелев Д.Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке. Москва, 1976. 150 с.

119. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике. Москва : Наука, 1974. 254 с.

120. Erben J. Abriß der deutschen Grammatik. Berlin : Akademie, 1965.

316 S.

121. Dijk van T.A. Textwissenschaft. Tübingen : Niemeyer, 1980. 285 S.
122. Filipec J. Probleme des Sprachzentrums und der Sprachperipherie im System des Wortschatzes. *TLP* 2. 1966. S. 257–273.
123. Filipec J. Zur Theorie der lexikalischen Synonyme in synchronischer Sicht. *Wissenschaftliche Zeitschrift der KMU*. Leipzig, 1968. Heft 2/3. S. 173–191.
124. Habel Ch., Kanngiesser S. Perspektiven der kognitiven Linguistik. Düsseldorf : Westdeutscher Verlag, 1996. 303 S.
125. Harman G. Cognitive science? *The making of cognitive science*. Cambridge, 1988. P. 258–269.
126. Hoberg R. Die Lehre vom sprachlichen Feld. Düsseldorf : Pädagogische Verlag Schwann, 1970. 200 S.
127. Hondrich K.O. Gefangen im Konsens. *Der Spiegel*. 1996. S. 88–89.
128. Humboldt v.W. Über die Natur der Sprache im allgemeinen (aus Latium und Hellas). *Schriften zur Sprache* . Stuttgart, 1973. S. 6–11.
129. Gansel Ch. Semantik deutscher Verben in kognitionspsychologischer Sicht. Berlin : Volk und Wissen, 1992. 209 S.
130. Gross H. Einführung in die germanistische Linguistik. München : Iudicium, 1998. 303 S.
131. Lakoff D. Categories: an essay in cognitive linguistics. *Linguistics in the Morning Calm. Linguistic Society of Korea – Seoul*. Hanshin, 1983. P. 27–46.
132. Lutzeier P.R. Wort und Feld. Tübingen : Niemeyer, 1981. 271 S.
133. Löbner S. Semantik. Eine Einführung. Berlin, 2003. 382 S.
134. Meyer R. Bedeutungssysteme. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*. Bd. 43. H. 4. Halle, 1910. S. 7–23.
135. Meibauer J. Einführung in die germanistische Linguistik. Weimar : Metzler, 2002. 364 S.
136. Minsky M. A framework for representing knowledge. *Frame conceptions and text understanding*. Bern, 1980. P. 1–25.
137. Porzig W. Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen. *Beiträge zur*

Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. Bd. 5. Halle, 1934. S. 35–58.

138. Rickheit G., Strohner H. Grundlagen der kognitiven Sprachverarbeitung : Modelle, Methoden, Ergebnisse. Tübingen und Basel : Francke UTB, 1993. 520 S.

139. Schreiber H., Sommerfeldt K.-E., Starke G. Deutsche Wortfelder für den Sprachunterricht. Leipzig : Verlag Enzyklopädie, 1987. 134 S.

140. Schwarz M. Semantik. Tübingen : Narr, 1993. 223 S.

141. Sommerfeldt K.-E., Starke G. Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen : Niemeyer, 1998. 301 S.

142. Trier J. Der Deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes (Die Geschichte eines sprachlichen Feldes). Heidelberg, 1931. 347 S.

143. Ullmann S. Semantik. Eine Einführung in die Bedeutungslehre. S.Fischer Verlag, 1973. 401 S.

144. Wills W. Schematheorie und Wortbildung. *DaF*. 1992. S. 230–234.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

145. БНРС – Большой немецко-русский словарь / Под ред. О.И.Москальской. Москва : Русский язык, 1997. 680 с.

146. КСЛТ – Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е.С.Кубряковой. Москва : Изд-во МГУ, 1995. 245 с.

147. ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 687 с.

148. НРСС – Немецко-русский словарь синонимов. Москва : Рус. яз., 1983. 704 с.

149. СРЯ – Словарь русского языка / Под ред. С.И. Ожегова. Москва : Рус. яз., 1990. 921 с.

150. ТСРГ – Толковый словарь русских глаголов : Идеографическое описание. Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы / Под. ред. Л.Г. Бабенко. Москва : АСТ-ПРЕСС, 1999. 704 с.

151. ТСРЯ – Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеологических выражений / Под. ред. С.И. Ожегова, Н.Ю. Шведовой. Под. ред., 1995. 928 с.
152. Du – Duden “Bedeutungswörterbuch” / hrsg. u. bearb. v. Wolfgang Müller. Bd.10. Mannheim : Wien : Zürich : Bibliographisches Institut, 1985. 797 S.
153. EWD – Etymologisches Wörterbuch des Deutschen / Leit. W.Pfeifer. Berlin : Akademie-Verlag, 1989. Bd. 1-3. 2093 S.
154. SW – Synonym-Wörterbuch / hrsg. v. H.Görner und G.Kempcke. Leipzig : Bibliographisches Institut, 1974. 643 S.
155. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. München : Mosaik Verlag, 1986. 1493 S.
156. WuW – Wörter und Wendungen : Wörterbuch zum dt. Sprachgebrauch / hrsg. v. Erhard Agricola unter Mitw. v. Herbert Görner und Ruth Kufner. Leipzig : Bibliographisches Institut, 1988. 818 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

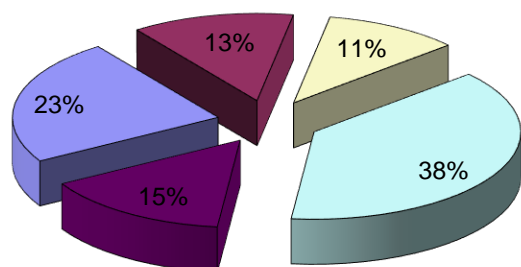
157. Aber das Herz schlägt noch tütisch. *Magazin*. Nr. 5615. 22.08.1998. T980822.325. S. 11.
158. Auf den Spuren des Fussballspiels. *TAZ*. Nr.5515. 24.04.1998. T980424.198. S. 20.
159. Bremener Randwege sind untauglich. *TAZ-Bremen*. Nr.5548. 05.06.1998. T980605.4. S. 21.
160. Böll H. ...Und sagte kein einziges Wort. Erzählungen. Moskau : Verlag für fremdsprachige Literatur, 1963. 316 S.
161. Bürgerliche Restauration. *TAZ*. Nr.5266. 01.07.1997. T970701.92. S. 10.
162. Das vereinte Europa bricht auf zu neuen Ufern. *TAZ*. Nr.5515. 24.04.1998. T980424.198. S. 20.

163. Der Bund“ widmet sich der Politikverdrossenheit der Deutschen. *TAZ*. Nr.5608. 14.08.1998. T980814.101. S. 10.
164. Die Kunst des kreativen Lügens. *TAZ*. Nr.5581. 14.07.1998. T980714.155. S. 13.
165. Die Fluten retten das tschechische Wunder. *Le Monde diplomatique*. Nr. 5358. 17.10.1997. T971017.361. S. 19.
166. DIW empfiehlt den Anbau von Raps für Biodiesel. *TAZ*. Nr.5577. 09.07.1998. T980709.83. S. 8.
167. Ein unbeschriebenes Blatt. *TAZ*. Nr.5406. 12.12.1997. T971212.195. S. 16.
168. Eine Welt ohne Hoffnung. *TAZ*. Nr.5396. 01.12.1997. T971201.31. S. 3.
169. Fischer H. Lampenfiebrich. Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1996. 128 S.
170. Feuchtwanger L. Jefta und seine Tochter. Aufbau-Verlag Berlin, 1957. 382 S.
171. Friss oder strib. *TAZ*. Nr.5602. 07.08.1998. T980807.120. S. 10.
172. Freude allerorten über billigere Bananen. *TAZ*. Nr.5567. 27.06.1998. T980627.101. S. 8.
173. Goldener Rauch in Osteuropa verzieht sich. *TAZ*. Nr.5233. 23.05.1997. T980523.60. S. 6.
174. Humboldts Retter. *TAZ*. Nr.4959. 27.06.1998. T980627.111. S. 12.
175. Htu-Rebellen verüben Massaker in Ruanda. *TAZ*. Nr.5599. 04.08.1998. T980804.43. S. 4.
176. Im Rauch der Nacht. *TAZ-Hamburg*. Nr.5621. 29.08.1998. T980829.58. S. 25.
177. Im Kittchen ist absolut kein Zimmer mehr frei. *TAZ-Hamburg*. Nr.4080. 09.08.1993. T930809.180. S. 17.
178. Je kleiner, desto schädlicher. *TAZ-Namburg*. Nr.5621. 29.08.1998. T980829.77. S. 26.

179. Kästner E. Drei Männer im Schnee. Deutsche Buch-Gemeinschaft Berlin, 1967. 247 S.
180. Kritik an Beck. *Magazin*. Nr.5494. 28.03.1998. T980328.288. S. 3.
181. Kurde seit 25 Tagen im Hungerstreik. *TAZ-Berlin*. Nr.5578. 10.07.1998. T980710.209. S. 23.
182. Kurzer Schreck an den internationalen Börsen. *TAZ2*. Nr.5611. 18.08.1998. T980818.22. S. 2.
183. Leise Töne im Vulkan. *TAZ-Hamburg*. Nr. 5462. 19.02.1998. T980219.294. S. 1.
184. Mann T. Buddenbrooks. Moskau : Verlag für fremdsprachige Literatur, 1959. 750 S.
185. Max von der Grün. Irrlicht und Feuer. Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1967. 187 S.
186. Mehr Treihausgas. *TAZ*. Nr.5206. 18.04.1997. T970418.73. S. 7.
187. Post will 5.000 Filialen bis 2003 schliessen. *TAZ*. Nr.5594. 29.08.1998. T980729.70. S. 6.
188. Rad + Bahn = Auto. *TAZ-Berlin*. Nr.5212. 25.04.1997. T970425.288. S. 27.
189. Reichsbum appelliert an die Menschlichkeit. *TAZ-Bremen*. Nr.4761. 31.10.1995. T951031.222. S. 21.
190. Rohe Nahrung ohne Tötung. *TAZ*. Nr.4477. 25.11.1994. T941125.120. S. 15–16.
191. Schneller zum Recht. *TAZ*. Nr.5621. 29.08.1998. T980829.103. S. 1.
192. Seghers A. Transit. Berlin : Weimar : Aufbau-Verlag, 1976. 285 S.
193. Sozialismus mit Rückenwind. *TAZ*. Nr.5568. 29.06.1998. T980629.144. S. 12.
194. Strittmatter E. Ole Binkopp. Berlin : Weimar : Aufbau-Verlag, 1964. 427 S.
195. Spurt durch die Heide. *TAZ-Bremen*. Nr.5621. 29.08.1998. T980829.11. S. 27.

196. Unsichere Flüge. *TAZ*. Nr.5609. 15.08.1998. T980815.129. S. 16.
197. US-Forscher warnen vor Wasserknappheit. *TAZ*. Nr.5174. 10.03.1997. T970310.72. S. 6.
198. Wagner A. Der Spatz in der Hand bin ich. Berlin : Verlag Neues Leben. 1975. 228 S.
199. Weniger Dreck, weniger Krach, weniger Unfälle. *TAZ*. Nr.5575. 07.07.1998. T980707.28. S. 3.
200. Wenige. *TAZ-Hamburg*. Nr.5622. 31.08.1998. T980831.244. S. 22.
201. Werbeschock. *TAZ-Hamburg*. Nr.5605. 11.08.1998. T980811.214. S. 17.
202. Wir müssen eben powern! *TAZ*. Nr.4279. 02.04.1994. T940402.192. S. 17.
203. Wohmann G. Ernste Absicht. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 1988. 281 S.
204. Wolf F. Menetekel oder Die Fliegenden Untertassen. Berlin : Aufbau-Verlag, 1961. 582 S.
205. Zahl der Biotechnikfirmen in einem Jahr verdoppelt. *TAZ*. Nr.5363. 23.10.1997. T971023.96. S. 9.
206. Zeit läuft für Transrapid-Gegner. *TAZ-Berlin*. Nr.5619. 27.08.1998. T980827. S. 22.
207. Ziersträucher statt Weihnachtsgeld. *TAZ-Berlin*. Nr.5554. 12.06.1998. T980612.212. S. 25.

Фрейм "Процесуальне збільшення"

■ зростання

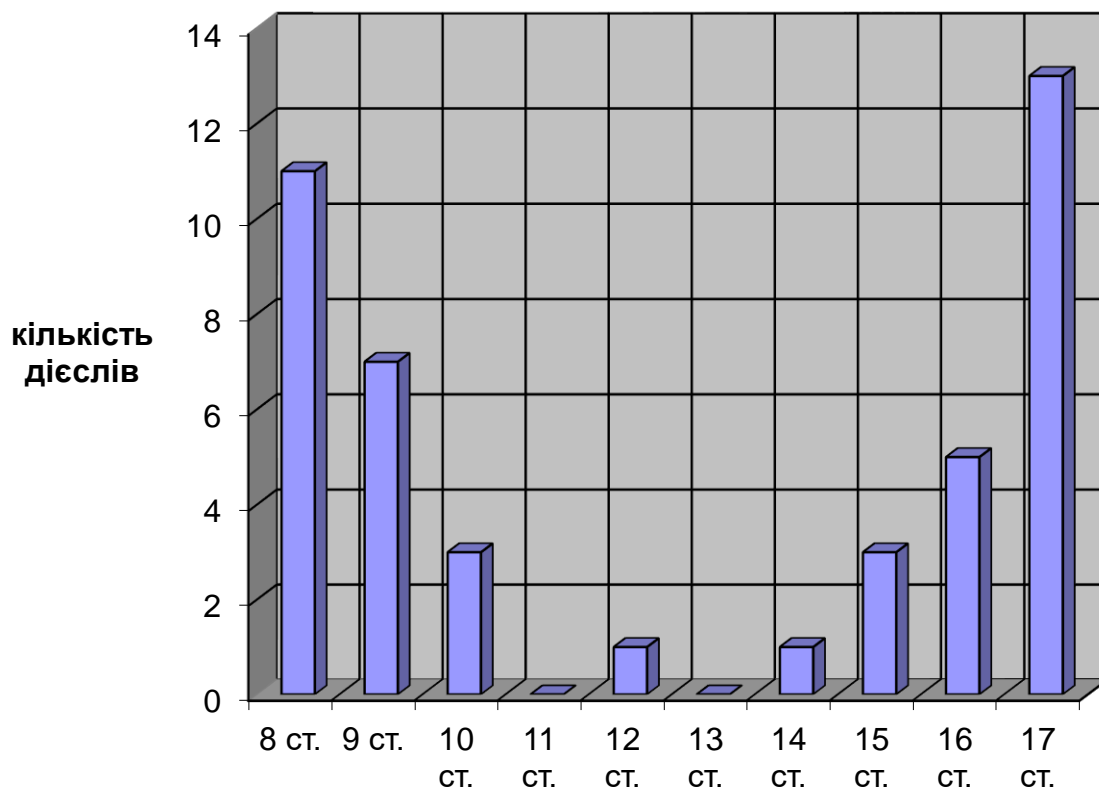
■ зростання у горизонтальній площині

□ об'єм

□ кількість

■ якість

Хронологія розвитку концепту "Процесуальне збільшення"

Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, МАКСИМУК Таміла Валеріївна, студента(ка) 2 курсу, заочної форми навчання, факультету іноземної філології, спеціальність 035 Філологія, освітньо-професійна програма Германські мови та літератури, переклад включно, адреса електронної пошти makstam1803@gmail.com, – підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Семантична релятивація значень процесів збільшення у сучасній німецькій мові» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/ознайомлена:

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згоден/згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою Інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ Максимук Таміла Валеріївна

Zusammenfassung

Magisterarbeit: Gesamtzahl der Seiten 86, Anzahl der verwendeten 207.

Ziel der Forschung liegt darin, den sprachlichen Stellenwert der relativen Prozesse der modernen deutschen Sprache zu definieren und ihr kognitives Potential bei der Begriffsbildung von «Wachstumsprozessen» zu untersuchen.

Objekt der Forschung sind die Verben der modernen deutschen Sprache mit der Bedeutung einer relativen prozessualen Veränderung von kontinuierlichem und diskretem Charakter.

Gegenstand der Forschung ist die Verteilung von Verben in semantischen Segmenten (Frames) des Konzepts «PROCESSAL CHANGE» und deren Multifunktionalität.

Forschungsmethoden: Der wissenschaftlich-methodische Apparat umfasst spezifische Methoden der kognitiven Forschung – Konzeptualisierung nichtsprachlicher Realität, Rahmenstrukturierung, Methoden der traditionellen Linguistik – Komponentenanalyse, distributive Beschreibung, lexikalische Schichtung, Beobachtung, Transformationen usw. Einen bedeutenden Platz in der Forschung nimmt die Technik der Sprachstatistik ein. Als führende Methode diente die Beschreibung, die als eine Reihe von wissenschaftlichen Techniken verstanden wird, die es ermöglichen, von Einzelbeobachtungen zu Verallgemeinerungen und Schlussfolgerungen zu gelangen.

Die methodische Grundlage der Arbeit war die systemstrukturelle Analyse, die es ermöglicht, die interne Organisation des Phänomens aufzudecken und seinen Platz im System verwandter Phänomene zu bestimmen.

Die wissenschaftliche Neuartigkeit der Arbeit wird durch den Inhalt des Hauptziels und der Forschungsaufgaben bestimmt. Das Neue ist die Interpretation des Begriffs «PROCESSUAL CHANGE», der einen bedeutenden Platz im mentalen und sprachlichen Bild der deutschsprachigen Welt einnimmt.

Die theoretische und praktische Bedeutung der Arbeit ermöglicht ähnliche Studien mit der bewährten Methodik auf dem Material anderer begrifflicher und lexikalischer Kategorien des deutschen Wortschatzes und in anderen nahen und nicht nahen Verwandten sprachlichen Umgebungen fortzusetzen.

Die gewonnenen Ergebnisse der Magisterarbeit können in der Hochschullehre von theoretischen Grammatik- und Lexikologiekursen der modernen deutschen Sprache genutzt werden

Stichwörter: PROZESSUALE VERÄNDERUNG, KONZEPT, KOGNITIVE LINGUISTIK, VERBALER WORTSCHATZ, SPRACHE